

UNGARIA

REVISTĂ SOCIALĂ-ȘTIINȚIFICĂ-LITERARĂ.

Apare

(afară de Iuliu, August)
de două ori pe lună

REDACTOR:

GRIGORIU MOLDOVAN.

Abonament:

Pe an 6 fl. (14 franci.)
Pe $\frac{1}{2}$ de an 3 fl. (7 fr.)

ALIANȚA NAȚIONALITĂȚILOR.

Nouă multă plăcere ne fac «naționaliștii» noștri tociți cu vîrcolăciile și salturile lor mortale politice pre funiile acățate în înălțimea ceriului. Blondin pe lângă acești oameni a fost o ființă proastă. Roatele țigănești ce se pot vedea la capetele satelor dela pîrădei lui Faraon n'au nici un preț pre lângă figurile făcute de «capii» (??!) noștri naționali! Vaiu de capul nostru, dacă noi cu de aceste capete ne fălim!

Este vorbă de o nouă prostiă. Este vorbă de «alianța naționalităților» cu scop de a crea un nou stat, o împărăție nouă pre pământul pre care lăcuim. Și foile noastre românești, firește de pănura acelora, cari în butul ungurilor 'și-ar beli pruncii și 'și-ar arunca în gura Molochului, saltă de bucurie vezându-le drojdiile naționalităților în cuibul «capilor» noștri politici. Căci avem de a constata, că naționalitățile în Ungaria, mai virtos lumina ochilor, bărbații înțelepți, cu vederi și cu oare-care trecere ai acestor naționalități nu se pot confunda cu drojdiile pătimase, cu elementele de disordine ale popoare-

lor, cari vreau a strica cu ori ce preț fără ca să știe ce să va naște acolo unde ei au derimat, au pustiit.

Da, poporul slovac cu inteligența sa, croații cu inteligența lor, șerbii cu inteligența lor, sașii cu inteligența lor, ma și românii cu inteligența lor adevărată au primit de basă constituțiunea patriei; au recunoscut fundamentul statului pre care astăzi ne odihnim. Programul nostru național alcătuit de toată inteligența poporului român ne arată cărarea constituțională pre care avem să hălăduim. . . Programul nostru național e așezat pre constituțiunea patriei respinzend toate mijloacele, cari pre poporul român din punct de vedere constituțional l'ar putea înegri. In programul nostru național nu se află un punct care ne ar sili ca să ne năzuim a crea o împărăție sub numele «Austria» pre cum a mai fost. Aceia dintre noi, cari se aliază cu drojdiile popoarelor a crea o altă împărăție, ni-l calcă în picioare programul național, care până az ni a mântuit onoarea patriotică, seriosi-

tatea politică dându-ne valoare în luptele noastre naționale.

Putem merge mai departe și întrebăm în a cui nume lucră aceia dintre noi, cari se străduiesc a realiza «alianța naționalităților?» Lucră ei oare în numele poporului român? în numele comitetului național din Sibiu? Cine sunt acești oameni și de la cine și-au căpătat ei plenipotența ca să facă cea ce fac? Dacă ei lucră în numele comitetului național, întrebăm unde se află și cum sună hotărîrea comitetului? Că oare comitetul acesta fără întrebarea adunării naționale, putea ar aduce niște hotărîri prin cari să se nimicească toate punctele din programul poporului român? Da oare programul național se poate nimici prin comitet? Și oare comitetul poate și da învoirea la flecuri cari cu punctele din program nu sunt în consonanță?

Nu suntem filosofi, nu suntem plini de știința lumii, totuși atâta știm: Nime nu poate vorbi în numele altuia, - dacă el n'are încredințare.

Alianța cu drojdiile naționalităților așa-dară nu se poate face în numele poporului român, ma nici în numele comitetului național; se face dare în numele niștor oameni dintre noi cari dacă cumva ar putea ajunge în raiu, ar striga: Nu aș da un dărab din coada dracului pentru toți îngerii raiului!

Cine sunt acești oameni? Oameni tociți, flendurile trecutului; boi cari au tras la jugul nemților și nici astăzi nu-l pot uita absolutismul în care — fără muncă — numai prin lingușire și spionagiu

s'au îngăzdăcit. Ochii acestora vătâmați de constituționalismul și libertățile patriei, sunt copti însă nu de soarele și căldura liberalismului ci de sistemul absolutistic sunt căliți! Da cum? Acești bărbați flenduroși în idei, confuși, fără vederi europene, fără bun simți cătră așezemintele noastre, acești bărbați ne vor învăța: ce e constituționalismul, liberalismul cari atunci s'au simțit de mai fericiți când trăgeau la jugul lui Bach și Schimmerling? Sau drojdiile naționalităților ne vor arăta nouă drumul de fericire în patria noastră? N'am fost noi odată în alianță bisericească cu slovacii, cu șerbii? N'am fost noi în alianță cu nemții și celelalte naționalități în contra ungarilor? Avutam noi ceva folos? Jignire, despreț, facere de ris, ocară și bajocură pentru tot momentul ni au fost plata pentru sângele vărsat și pentru jertfele aduse pe altarul alianței.

Oare ce traiu ar avea poporul român în împărăția alcătuită de alianța naționalităților?

Astăzi ne mâncăm cu un popor, cu ungurii, atunci ne am mânca cu șapte. Astăzi cerem de la unul, atunci am cere de la șapte. Astăzi învățăm o limbă, atunci am învăța șapte, căci în congrese la consfătuiri cum ne am înțelege dacă n'am pricepe toate limbile vorbite de naționalități. Astăzi ne lovește unul, atunci ne vor lovi șapte; astăzi rivalizăm cu unul, atunci vom rivaliza cu șapte; astăzi dăm pentru unul, atunci vom da pentru șapte (universități, teatre, alte instituțiuni); astăzi suferim de la unul, dar mai mare mai învățat,

mai cult, atunci vom suferi de la șapte mai prosti, mai ticăloși.

Nu! statul unguresc consolidat, cu așezăminte europene, cu un trecut de un mileniu, nu trebuie dat pe mâna popoarelor, căci ce să va alege din acest pământ dacă noi șapte-opt naționalități ne vom prinde de păr, și ne vom lăța, ne vom pierde vremea între frecări și sfade.

Noi nu vom să 'nvățăm patriotism și liberalism de la acei slovaci și șerbi, dela acei români și germâni, cari afară de hotarele țării se adună laolaltă și se sfătuesc cum să o dărăburească patria în care trăesc.

Acești oameni ar știe una: a-l vinde, iar nu a-l ferici statul unguresc!

Grig. Moldovan.

DESPRE ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ.

(Urmare.)

Schimbarea locuitorilor și înmulțirea românilor se-o arete unele istorii ale *Rodnei*. Pre timpul învasiunii tătarilor Rodna a fost opid, și încă un opid bogat germân (dives Teutonum villa) la care bogăție a ajuns prin cultivarea băilor de argint (minelor) rogești (regis argentifodina.)

Când s'au așezat acolo oaspeții (hospites) — căci acesta e numele acestor veniți germâni sub regii din vița lui Arpad și sub ceialalți regi — nu știu, dar putem fi securi, că pentru băieșit au fost chemați acolo, și că n'au scos afară de acolo pro români de mai 'nainte ce s'ar fi ocupat cu băieșitul. Cel puțin până acum nici cea mai poetică istoria română n'a descoperit originalii băieși adeca pre români, cari ar fi premers slavilor băieșilor de saline și germânilor băieșilor de metal. *Rodna* ori *Rudana* a fost așadar întemeiata de germâni, și se poate, ca numele germân Rodon, însemnează pământ pustiu, deșert.

Ordole tătarilor în anul 1241, sub conducerea Kadan de cătră miază-noapte, din Rusia, s'au apropiat cătră Rodna. La auzul acestei vesti locuitorii opidului inarmați au alergat preste munți și prin păduri înaintea inamicului ciocnindu-se cu el. Inimicul se simulează că fugă, și

locuitorii încrezuți în bucuria lor uită de a se grigi, și astfelu copleşiti de tătari au fost siliți a se preda nu numai pre oi, ci și pre comitele lor (comes) Arisbald cu 600 de armași aleși¹. Noblețta acestui oraș germân o documentează și aceasta împrejurare, că a cutezat a merge înaintea tătarilor și a se lupta cu ei.

Opidul a fost scutit de a fi pustiit, căci în 1268 înaintea judeului și a juraților aceluia (nos iudices et iurati de Rodna) comitele Roth, cu învoirea rudelor și a erezilor lui și vindu proprietatea și jumătate din minele de argint comitelui Henrik, fiului lui Brendelin, pentru un preț de 150 mărci de argint fin, care sumă era dătoriu a o solvi regelui pentru ofieul seu (quam solutionem Comes Rotho domino regi pro officio solvere tenebatur)².

În anul 1279 regele Ladislau al IV-lea concede, ca Laurentin, banul Seremului, fiul voivodului Laurentin din Ardeal, să poată vinde pentru 150 mărci de argint fin lui Henes fiului Brendelin din Rodna, proprietatea sa Kondtelek. Acel Kondtelek înainte de acea a aparținut comitatului Dăbâcei, adeca opidului

¹ Rogerius: *Carmen miserabile* XX.

² Teutsch és Firmhaber: *Urkundenbuch* p. 89

împărătese a Dăbăcei însă Bela al IV-lea l'a donat voivodului Laurentin. Cuvîntul *Henes* de secur e numai schimbarea unui dialect germân a cuvîntului *Hinz*, care cară e schimbarea desmierdătoare a cuvîntului *Henrik*. Despre acest *Henes*, fiul lui Brendelin, zice documentul, că e vecinașul mai apropiat a banului Laurentiu (propinquier cometaneus), și pre atunci era directorul (prefectul) opidului regese Buda (rector castri Budensis)¹. Din acestea două diplome vedem acea, că Rodna există încă ca opid și d'in numelei proprii apare și germanitatea locuitorilor aceluia.

Cu Andrei al III-lea moare vița lu Arpad și Ungaria începe a decădea în urma frecărilor și emulărilor pentru tron și sfăzile celor mari pentru usurparea drepturilor. Voivodul Ardelean încă ajunge la putere ocupând venitele regești, așadar și minele de argint din Rodna, și și orașele Deș și Clușiu etc. Numai în anul 1300 recunoaște pre Carol de rege, (recognoscimus Dominum Carolum Dei gratia regem Hungariae) și promite a da înderăpt baile de argint din Rodna și și celealalte (item promissimus eidem restituere et remittere argenti fodinam de Rodna. . . Comitatum Siculorum, villas, Dees, Clus et Zeheli în eisdem villis)².

În timpul acesta de reșmeriță și în cel următoriu locuitorii germâni scad din ce în ce, și în locul acestora în orașe ici-colea ce e drept îi înlocuiesc maghiarii, însă în sate ajung la putere românii. Unde documentele amintesc pre lângă «hospites» și «populus»: acolo cuvîntul «populus» mai tot-dea-una înseamnă locuitorii români. În anul 1414 judele opidului Bistrița cu numele Andrei Riemor și juratul Nicolau Scherer și judele din Dumitra-mare, Ioan Globis fac acuză înaintea regelui Sigismund, că nobilii vecinași, mai virtos Niculae, fiul lui Appa și Ioan Betleni, precum și prefecții acelora, conturbă pre locuitorii germâni și pe germânii ai Iadului în folosirea pământurilor, pădurilor și a apei ce

să estind de-a lungul parcului ce curge din cetatea regească Rodna (a parte castri nostri Rodna nuncupati decurrans fluvius) și pre lângă riul Bistrița. Regele deci le demândă ișpanului secuilor Nadas Mihály Salmo și subvoivodului Ladislau, că să apere și să asceure pre deplin și într' adevăr pre locuitorii și oaspeții Iadului în folosirea proprietății lor (ipsos nostros *populos et hospites* de Iaad)¹.

Locuitorii germâni ai Rodnei scad, și locul lor îl ocupă românii, cari întră totodată și în drepturile locuitorilor de mai 'nainte. Dar acestia (românii) nu continuă cultivarea minelor fie din ori ce cauză (după documente, din cauza sărăciei).

Așadar orașului Bistrița e cu puțință a lua în posesiunea sa valea Rodnei și îi dobânda dela rege și pre locuitorii români. Înainte de acea au putut fi sfăzi între fisc și comitat; acum să nasc neînțelegeri între oraș și comitat (Dăbăca); fiește care voiește a dobânda pre români pe sama sa. Acusa ajunge înaintea regelui Mathia, care în anul 1472 din Győr lasă să se serie astfelu:

«Judele orașului nostru Bistrița, jurații și toată comuna să tânguiesc, că deși toți românii locuitori ai districtului vanei Rodnei (universi Valachi în districtu Rodna-völgye commorantes) au fost dați pentru tot-dea-una orașului nostru (donati fuissent în perpetuum): totuși nu demult mai marii nostri (dicatores nostri) au rupt dela oraș pre români și i-au așezat între nobilii comitatului, și pre aceia îi trag spre jigniroa libertății lor.» — Regele dispune deci, că pre români de acum înainte să nu-i numere între nobili, căci conform donațiunilor regești de mai 'nainte aparțin orașului și trebue să rămână la acela și să se bucure neconturbăți de libertățile avute mai înainte (in omnibus libertatibus, quibus alias usi fuerant, permittatis et permitti facere debeatis).

Cu trei ani după acea în 1475 regele Mathia iarăș dă un document (o

¹ Teutsch și Firnhaber; *Urkundenbuch* p. 118.

² Fejér: *Codex Diplom.* VIII. I. 389.

¹ Fejér: *Cod. Diplom.* X. 81, 552.

diplomă), care răvarsă lumină și pre cea de mai 'nainte.

Diploma sună astfel: «Voim, că opidul Rodna din comitatul Dăbâcei cu valea-Rodnei cu tot co-i aparține (oppidum Rodna vocatum cum suis pertinentiis Rodna valle vocatis in Comitatu de Doboka), care în timpurilo turburate de mai 'nainte s'a sărăcit foarte, iarăș să se reedifice: pontru acea grațios atât pro germâni cât și pro cealalți locuitori ai opidului (hospites et inhabitatores earundem) îi scoatem din comitatul Dăbâcei, și precum deja am fost hotărit mai 'nainte, îi întabulăm în sinul orașului Bistrița, așa încât numitul opid cu toate celea aparținătoare lui să se bucure de acelea favoruri pe cari Bistrița le folosește de mult. Așadar opidul Rodna și toate aparținătoare lui tot-dea-una să fie supuse orașului Bistrița (dictae civitati nostrae subjecta semper esse ceaseantur), și astfel să servească și să plătească darea, precum servese și o plătesc orașanii».

Tot în acel an Bistrița a fost și pusă în posesiunea Rodnei și a vlei acelea pre care o a căpetat ea donațiune¹.

Dintr'acestea vedem, că a decurs pira între auctoritățile comitatensă și orașănești, că oare locuitorii opidului Rodnei și a vlei-Rodnei, fie acea de ori ce naționalitate și stare, aparțin aceia comitatului și sunt dători să poarte darea și greutățile aceluia, ori aparțin ei orașului, și astfel sunt dători să poarte dările și greutățile acestuia. Pira se fini în favoarea orașului. Dar ce e mai monumentos din punct de vedere etnografic: din documentele citate observăm, că locuitorii români pre la anul 1470 în valea Rodnei is mai numeroși, is mai numai ei siuguri aci; și de bunăsamă în opidul Rodna au apucat deasupra nemților.

Donătorul, ori e proprietar privat, ori e comună orașănească, pro locuitorii

pământului donat mai dograbă ori mai târziu i-au astrins la stare iobagială; — acest lucru s'a întâmplat în Ardeal și Ungaria întocmai așa, ca-și în Germania și Franța, și aiurea.

Am văzut, că și în România și Moldova țeranul moștean a fost român *székely*, după cum se exprimă în mod științific.

Orașul Bistrița încă s'a privit pro sine de domnul pământului donat și pro locuitori, dintre cari nemții au fost dispăruți, i-au făcut iobagi.

Cei din valea Rodnei, răsămându-se pro diploma regelui Mathia, disputau acea, că ei din punct de vedere administrativ-judicial depind dela orașul Bistrița, care nu cuprinde în sine obligament iobagial; și din asta causă au denegat datoriile solvite până atunci. Pira, după natură, au ajuns la guvernul Ardealului, care spre aplanarea neinte egerilor a esmis o comisiune. Un membru al acestei comisiuni a fost Samuil Bruckenthal. Comisiune recunoaște de justă pretensiunea orașului Bistrița și judecă valea-Rodnei spre solvirea datoriilor romasă în restanță. Contra acestei decisiuni cei din valea Rodnei au apelat la guvern și acesta le-a dat lor drept.

Pre timpul acesta (1761) era eugetul principal al guvernului din Viena (redicarea) instituirea granițerilor, cu a cărei îndeplinire a fost conerezut baronul Adolf Buccow, comandant al cavalerii; afară de acea avea de scop și unirea bisericăscă, dela care s'au fost rupt cea mai mare parte a românilor. Buccow în numele Mariei Tereziei a enunțat acea, că românii din valea Rodnei într'adevăr is iobagi, dar de sub iobagime vor putea scăpa, dacă să vor face soldați, și vor primi unirea, deoarece în miliție și între nobilii scutiți de dare pot fi primiți numai uniții. După acest anunțiu la început numai decât mai mulți de 4000 români s'au însinuat de soldați, și s'au făcut uniți¹.

¹ Diplomele citate vezi la Marienburg: Geographie des Gross-Fürstenthums Siebenbürgen t. II. p. 387—390.

¹ A székely határőrség története. Irta gr. Teleki Domokos; közlé tette Szabó K. Buda-Pest 1877. 156.

E proțios scheletul istoriei Rodnei pentru incolatul românilor. Rodna în anul 1241 e opid puternic de băieși germani; încă și după pustiirea tătarilor mai stă, însă dă îndărăt, deoarece îi scad locuitorii germani, a căror loc îl ocupă românii. Orașul Bistrița din apropiere, care privilegiile sale și le-a știut susține și față de Ioan Hunyadi — care a fost domn feudal puternic, — ma chiar a și le și întări prin el¹, devine mai puternic și și recuiră și Rodna și valea Rodnei.

Precum înainte de acea locuitorii germani ai Rodnei au fost liberi, așa și românii ce le-au urmat lor încă au fost liberi la început, adeva plăteau dare numai regelui deînpreună cu comitatul.

Acum ajungând sub jurisdicțiunea Bistriței, plătesc dare regelui deînpreună cu orașul. Însă orașul și-și face iobagi. Pirei cauzate din acest lucru Buccow îi face capăt într'un mod curios — dar totodată pregătește în câțva și insurecțiunea românilor din 1784.

Orașul puternic german (Rodna) din 1241 azi e sat românesc. Chipul etnografic al Rodnii preste tot represintă tipul Ardealului românesc.

¹ Teleki Iózsef: Hunyadiak kora, t. 10 p. 343 se poate ceti donățiunea prin care regele Ladislau al IV-lea (V) în 30 ianuarie 1453 pre fii lui Ioan Hunyadi pre Ladislau și Mathia îi denuște conți perpetui ai Bistriței; și tot acolo pe paginile 339. etc. se poate ceti și diploma de instalare de datul 30 iuliu, în cari afară de oraș se enumeră și satele aparținătoare lui. Numele celor 24 sate corespund întru toate acelor nume de sate, pre cari le amintește, ca împrejurimea Bistriței, Marienburg în de multeori amintită geografică a sa t. II. p. 386. Numai numele satului din 1453 *Péntek* azi e *Pintak*; *Szentiván* (Sântivana) însă, care deja în 1453 s'a ținut de Bistrița, la Marienburg obvine ca aparținătoare valei Rodnei.

Intr'adevăr nu stă, că în Ardeal se fi promers românii pre maghiari și germani, adevă că cultivătorii Ardealului mai întâi să fi fost aceea, apoi acestia. Dacă Xenopol, și în genere istoricii români așa ar voi a vedea faptele, precum acelea au fost și sunt, între miile de împrejurări ar observa și aceea, că poporul român nici nu i-a putut da nume țării în care a ajuns, și pre care maghiarii o au fost numit *Erdély*, ear germanii *Siebenbürgen*.

Numele Dakia numai la cei învățați se află și în timpii mai recentii începu al recomanda Șincai¹: însuși poporul român îl numește *Ardeal*, care e atare schimbare a maghiarului *Erdély*, cași schimbarea mai înainte amintitului *Pintak* din *Péntek*. Nici nu e de lipsă ca maghiarii și germanii să se provoace la dreptul celui mai tare, adeva la aceea, că au cucerit țara dela români, și dacă totuși o-ar face, o-ar face din neștiință, precum Xenopol pretinde din neștiință pre sama românilor principiul de drept «prior tempore potior jure».

(Va urma.)

Paul Hunfalvi.

¹ Georgiu Șincai în 1780 edară în Viena prima grammaticea română redactată de Klein, sub acest titlu: *Elementa linguae Daco-Romanæ, sive Valachicæ*. — Edițiunea mai nouă o prevăzu cu o prefață Șincai în 1805, în care zice următoarele: «Gentem placuit non mihi soli sed aliis etiam communi nomine Daco-Romanam propterea appellare, quod eadem diversas regiones ac provincias incolens diversam quoque nomenclaturam ab iis aut earum partibus sortita est». Intr' acestea cuvinte, dacă Xenopol ar voi al înțelege, Șincai exprimă cel istoric adevăr despre imigrarea românilor, ce n'a avut de intențiune Șincai, care nu numai lui Xenopol, ci tuturor istoricilor români li părintele spiritual.

FORMAȚIUNEA LIMBEI ȘI A NEAMULUI ROMÂN.

(de George Alexi.)

Po timpul când se începe adevărata venire a românilor, maghiarii erau constituiți atât în privința de stat cât și socialmente, cea-ce argumentează însăși limba română.

Elementele maghiari din limba vlahă is cuvinte culturale scoase din viața de stat și cetățenească, din numirea de măestrii, recuise economice, verbe, adiective, atribute etc; precând elementele vlahie din limba maghiară is din relațiile unui popor de viață nomadă etc.

Influența maghiară se reprezintă nu numai în limbă, ci și în literatură. Protestantismul maghiar și sas a pregătit fundamentul literaturii vlahie. Prima carte scrisă în limba vlahă apare la noi în Ungaria în anul 1648. George Rakoczy I-ul traduce pe românește întreaga biblie și o odă pe spesele sale proprii.

Esaminând codicele Voronețian ca cel mai vechi dintre monumentele limbice scrise, vom experimenta că acela are a-și mulțami subsistența sa numai reformățiunii.

În codice găsim și atari cuvinte, cari nicăiri nu s'au putut descoperi în anticitățile valahe, ba nici credem, că acelea să fi existat cândva în acea limbă, așa d. o.: fuglu (fogoly = captivus); gileluse (gyölöl); izeclan (izetlen); murguse (morog); (me) ponosluse (panszol).

În acest codice mai găsim și atari cuvinte, cari is cunoscute vlahilor ce-s mai mult espusi influențelor maghiare¹ — do prin comitatul Aradului și a Bihorului — așa d. o.: felelot (felelet); feleluse (felel).

Din aceste fasiuni să poate deduce,

¹ «Elemente maghiari în limba vlahă». Operatul acesta de George Alexi s'a început în fasciculul din april a foiei «Magyar Nyelvőr» din 1887 și s'a finit în cel din Mai al aceluiași an. Operatul a oșit și în edițiune separată.

că scriitorul codicelui la compunerea operatului s'a folosit și de ceva date originali maghiare. Cumcă ar fi tradus numai din maghiară nu credem, dupăce contrarul acesteia îl argumentează chiar întreșeturile fraselor slave ale codicelui

Dar că s'au folosit și traduceri maghiare, putem presupune chiar numai provocându-ne la fasiunile de mai nainte.

Resultatul influenței maghiare să poate vedea și din colorile naționali vlahie, cari s'au compus din cele sēcuești, maghiare și săsescu. În tricolorul vlah sunt combinate dară colorile celor 3 națiuni ardelen.

Punând cuvintele maghiare din limba vlahă scrutării serioase vom esperia cumcă acelea is usitate de regulă nu numai la noi în Ungaria și Ardeal, ci din coace de Dunăre preste tot locul unde locuiesc valahi.

Fără voie trebuie să-ne punem întrebarea: oare ce e cauza la aceasta?

Răspunsul ni-l dă istoria și numele acelor locuri, în cari s'au colouisat valahii.

Basați pe istoria trebuie să știm, că mai nainte au locuit maghiari mulți atât în Moldova cât și în România; numele locurilor ne spun, cumcă în cele mai multe părți: antecesorii valahilor orau maghiari. Ce s'a întâmplat cu acestia?

S'au contopit și amestecat în valahii estorminându-se chiar așa, ca și Slavii, Grecii, Iășii, Cunii etc. Amentirea lor însă a rămas în limba vlahă.

Așadară n'avem afacere cu o în prumutare deșartă, dupăce un popor nu poate accepta în limba sa forme gramaticale, verbe, adiective atribute etc. fără a-să fi amestecat în ceva rudeniă de sânge.

Dupăcum n'au perit popoarele antice a Etruștilor, Sabinilor etc. din Istoria

română, așa trăește și maghiarul între valahi. După sânge maghiarii cu valahii is înrudiți, numai cât maghiarii is frățiii cei mai tineri ai valahilor.

Câteva dintre cuvintele maghiare împrumutate, ne fac a cunoaște încă un lucru ponderos (d. e. alduesc = áld; aldaș = áldás; aldămaș = áldomás; lăcuesc = lakik; hitl'an = hitetlen sau hitlen; hămușu = hamis; mântuesc = ment etc.)

Dupăcum ne învață istoria, regele Bela al IV-lea a înființat un episcopat cunic. — Acestui episcopat — basați pre espresionile bisericești maghiare de mai sus — au aparținut fără îndoială și valahii. Aceasta cestiune e cu mult mai vastă, decât să ne putem exprima la acest loc mai amărunit asupra ei. Despre aceasta să va amenti îndetăieat în operatul intitulat: «*Cuvintele culturale a limbei valahe*», care credem, că va rezolva definitiv cestiunea valahă.

Acuma să ne reîntoarcem la producțiunea cea mai frumoasă a cărței lui Réthy intitulată: «*Formățiunea celor două voivodate valahe*».

Aceasta cestiune, afară de cartea lui Réthy — n'a putut-o nime rezolva așa sigur și critice.

Numai însuși Roesler a mai ventilat și presupus ceva în cauză, dar și densusl după câteva date geneologice s'a confundat.

Din scrutările lui Réthy apare, că mai dedemult aceste 2 țeri au fost locuite de Iasi și Cuni (Cumani) și Slavi, pe cari însă limba română i-a înghițit în sênul său păstrându-le memoria numai în câteva cuvinte.

E interesant cum espune autorul, că numele: «*rumen*» în România n'a fost nume național, ci față de boierime nume «iobagi».

Datele lui le întregesc și eu cu câteva:

«Fu să-i fiu rumen cu fețorii mei

(Hașdeu Arch.¹) I. 8. anul 1610. Acest rumen fostau fugit în țara ungurească (14. anul 1627).

Am vëndut doi rumeni (15. anul 1629). Am vëndut noi acest rumen de buna voaia noastră (23. anul 1638.) Am fost cumpărat trei rumeni pro nume: Voico Gleva, și Coman și Crest'a (32. an. 1630.) Pisët gospodstrosi voacë românilor mănăstiri din satul Flămânzöști (adeca voivodul. 107. an. 1649.) Lam dăruit cu doi rumeni (139 an. 1620.) s. e. l. s. e. l.

În capitlul intitulat «*Emigrațiunea valahă*» ni să lămurește împrejurarea cum descindeau valahii din munții ardeleni la șesurile ungare ca să devină agronomi.

Aceasta după datele istorice s'a întimplat prin seclul al XVI.

Limba ne argumentează — tot împrejurarea — cum valahimea a învățat a cunoaște și a numi — pe șesurile maghiare — cele mai multe recuisite economice (Elemente maghiari în limba valahă). Tot au să tractează cum au peregrinat valahii din deal în deal spre comitatele nordice până la Moravia, Galizia, Rusia sudică, ba și chiar până la Caucaz.

Pe mapa elaturată la cartea lui Réthy poate vedea lectorul întreagă calea peregrinării.

Capitlele ultime intitulato: «*Renoirea limbei și istoriografia valahă*» apoi «*Tabloul — chipul — națiunei valahe*» is consacrate în toată întregitatea lor relațiunilor prezente.

Care ar putea fi altă istoriografia valahă decât: Suntem români, descendenți de ai legiunilor traiane, moștoni dacici! Și aceasta e renoirea limbei?

«Latin» e un nume domn de atari sucesori nobili. Scrierea și ortografia lor?

Acea o «*etimologică*», ca să argumenteze succesiunea lor latină.

¹ (Hașdeu: Arch.) Archiva istorică a României. București 1365. vol. I—II.

În timpul mai nou însă începem a ne desbrăca de aceste idei nofericite și a ne reîntoarce la sângurul fundament sănătos: la limba poporului, cu care s'a început și reformățiunea scrierei.

E adevărat că încercarea mai trebuie pipăită în întregul său, dar cu toate acestea pașii sunt induși în calea cea adevărată și viitorul ne va argumenta cumcă *limba poporală e aceea*, pe a cărei basă trebuie edificată cultura națională și întreagă ortografia fonetică, căci numai acestea îmbrățășază și susțin atât tonul limbei, cât și cultura ei.

Încât privește capitlul intitulat: «*Tabloul — chipul — națiunei valahe*» numai atâta putem zice, că această amăruntire pictorească e demnă a-să ceti cu cel mai mare interes de ori și cino.

Eată dară conținutul sau cuprinsul scurt al cărței: *acceptiune nouă, activitate nouă*. Succesele: leagănul valahimei e Dalmația și porturile adriatice; nașterea limbei rumâne seclul VI—VII; presentarea valahilor în Ardeal, să poate ficsa pe timpul ocupărei patriei, precând a rumânilor în seclul al XII—XIII; factorii constituirii celor două voivodate valahe is: Iasii, Cunii, Slavii în frunte cu dinastia Băsărabană cunică.

Réthy *uitând* 2 lucruri, a lăsat neatinsă toate preventirele acelora, și anume: *pentruce și când* apucă valahimea lumea din patria sa străbună?

Aceste întrebări, — deși scrutările de până acuma nu pot răspunde la dênsele, — recer chiar o așa lămurire ponderoasă ca-și ori-care dintre cele de sus.

Până-când nu venim în curent cu acoste 2 lucruri, cesțiunea valahă — în aceasta privință — rămâne un misteria, la al cărui deslegare vor fi chemato esaminării mai târzio.

Înainte de a zice *remas bun* cărței lui Réthy, nu putem lăsa neatins acel rezultat al scrutărilor sale care ne arată, că limba valahă nu e limbă ei «*iargonă*» și o atare «*desvoltătură*» ca-și d. e. arapovolsicească (nôgor-velsch).

În una nu putem consimți cu Réthy

și anume, că el afirmă despre «*stadiul primitiv al limbei valahe*» deseconsiderând împrejurarea, că dela stadiul acesta au trecut mulți seclii în docursul cărora aceea s'a inundat de urmele limbistice a multor popoarë. A deseconsiderat și împrejurarea, că aceea iargonă, care mai nainte s'a grăit de păstorii illiri, s'a întrogit și suplenit defectele cu material de al elementelor streine mistuite în sêne, așa d. o. Slavi, Greci, Cuni, Iași, Unguri.

E adevărat, că aceea reoglindează desvoltarea limbei italiene, ba putem adaoge chiar și dialectul acelea; dar limba valahă ne argumentează, că ea deja a fost în legătură foarte aproape cu limba latină a timpurilor celor mai antice.

Resultatul acestei legături e acela, că ea a primit în sêne nu numai atari expresiuni latine cari în alte limbi romane nu se gășese, ci a mai acceptat și forme gramaticale.

Că chiar limba valahă a păstrat archaismi, se esplică din natura sa de predilecțiuno munteană.

Ea prin munți n'a putut avea acele concesiuni și desvoltare limbistică cari au fost pe pământul Italiei, — de altă parte poporul muntean totdeauna e mai conservativ decât cel dela șesuri.

Am afirmat mai sus, că limba valahă a fost pătrunsă și de desvoltarea dialectelor italiene; acest moment îl ținem ponderos pentru a lămuri: până-când a rămas elementul valah compac în patria sa străbună?

Dupăcum în genere ne este cunoscut, dialectul italian venețian folosește cuvîntul *giorno* și cu *zorno*; Giovanni cu Zovani etc.

Așadară sunetului «j» coresponde z.

Chiar aceasta o esperiăm și în unele cuvinte a limbei valahe, d. e. cuvîntul latin *jaceo* — să schimbă în *zac*; din Sanctu(m) Iohano(m) să face: Săn-Zoane. Do aci vedem că schimbarea lui «j» în z (Sân-Zieno) e chiar ea în dialectul venețian.

Mai este în cartea lui Róthy încă un loc cu care asemenea nu putem conștii.

De aci se vede, că autorul nu cunoaște fundamentul: poporul valah, limba și credințele sale. În acel loc el afirmă că: până-când românul n'are nici o cunoștință despre lumea păgână, pe atunci el, — cu ajutorul materialului latin, — despre conceptele creștinătății se poate exprima cu prisosință (pagina 98.)

Așa se vede, că el nu știe despre Floriile și Rosaliile române ale poporului valah, despre superstițiunile păgâne a zilelor marți și vineri: «Marț sara și Sfânta Vinere» (Sera vesper; sancta Venus) și despre sânguratecele urme ale cultului păgân reprezentate în fabule și descânțece.

Reminiscențele erei păgâne documentează cumcă pe timpul creștinismului românismul era înrădăcinat în illirime și cumcă pe atunci limba albană era puternic căfuită de material latin.

Creștinismul îmbrătoșând acest românism, el totodată a consolidat și relațiunile ce sustau deja între limba italiană și valahă.

Urmele cultului păgân ne reamintesc și aceea, că în Dalmația și porturile adriatice trebuia să decurgă martiriul. Ca un popor să accepteze cultură și forme gramaticale, nu e de ajuns numai convenirea și comunicațiunea zilnică, ci la aceasta să recere neapărat și martiriul.

Cedăm, că înaintea creștinismului limba valahă să fi fost iargonă, dar aceasta numai față de latină, — căci deodată cu creștinismul și ea a ocupat loc în șirul limbilor romane și s'a dezvoltat mai departe cu italiana până la schimbarea dialectelor. E adevărat că ea, — ca o limbă a unui popor ce a trăit singuratec între munți, eschis dela orice dezvoltare lumescă, — a fost foarte săracă. Paupertatea i-o caracterizază mai bine împrejurarea, că ea și astăzi o ne-

cositată a accepta elemente inferioare și a da intrare liberă tuturor influințelor străine.

Să căutăm numai după cuvintele maghiare cuprinsă în ea și ne vom mira de enormitatea verbelor, cari în valaha au trecere comună. Causa acesteia nu trebuie căutată numai în paupertatea limbei, ci dupăcum am amentit și în aceea, că între poporul maghiar și valah a trebuit să decurgă un martiriu energetic.

În urmă să grăim ceva și «pro domo nostra» Noi, precum a putut observa lectorul, ne-am folosit mai mult de espresiunea «valah». Aceasta am folosit-o și mai înainte («Elemente maghiare în limba valahă») dupăce însuși profesorul de universitate Dr. Gustav Heinrich a zis că în locul nomenclaturii «român» să să acomodeze «valah».

Scopul științei etnografice e a exprima și serie numele fie cărui popor așa, dupăcum el însuși se numește.

Azul maghiarului înțelege cuvântul «rumen» d. e.: rumun, rumeny, din care motiv scriitorii și inteligența valahă să mânia preste măsură.

La aceasta să mai adauge, că ortografia maghiară nu cunoaște și nici nu poate exprima sunetul gutural și timpit «è» ce să pune în «rumên». Dacă cu tot prețul voină a serie rumên, atunci sunetul è trebuie exprimat cu «a» care și în ortografia maghiară are loc.

Scriitorii valahi sulevează întrebarea: pentruce nu voesc ungurii a-să folosi de espresiunea «român», care o sancționată și de lege?

Accasta însă nu să poate încuviința din mai multe motive, și anume:

1. Pentrucă nici însuși poporul valah nu să numește pe sêno român ci rumên.

2. Pentrucă folosind literatura maghiară nomenclatura «român», s'ar comite o confusiune întrucât n'am putea face deosebire între «român» și «popoarele române», — în urmă:

3. Pentrucă valahii nici când n'au fost cunoscuți de unguri ca «români».

Pe noi, atât istoria cât și monumintele limbistice maghiare, ne-au numit totme-reu «valahi».

Dacă dară voim a-ne basa pro istoriă, atunci cu tot dreptul și destul de corect putem a folosi numele de «valah» în locul prefăcăturilor moderne d. c. : román, rumén, rumun, rumuny etc.

Eu ca născut rumân, nici-când nu m'am mâniat nici mă voi mânia pentru epitotul presupus de «valah».

E un lucru cu totul privat când cineva se simte ocărit și blamat prin folosirea numelui «valah».

Tr. de Vasile Rebrean.

ISTORIA TEATRULUI CLUJAN PÂNĂ LA 1821.

(Conferința lui Zoltán Ferenczy.)

(Fine.)

II.

Până când se desvoaltă teatrul ardelean precum am descris, până atunci, și rădicarea edificiului teatral în Cluj încă pășea înainte și cu densus și idea teatrului stabil. Ca să avem idee și despre aceasta trebuie să ne întoarcem puțin îndărăpt. Resultatele obținute și venitele câștigate adusă «comisiunea teatrală» în plăcuta poziție de în 1810 cu suma de 1000 fl. cumpără un loc pe sama edificiului teatral dela scriitoriul Paul Szatsvai în strada Kültörda. Acest loc fiind însă prea departe îl lăsară în pace recăștigându-și suma de 1000 fl. prin un proces purtat încă și cu erezii lui Szatsvai, până după 1821. Abzicând comisiunea de planul avut, ies la iveală 5 patrioți anume: gr. Francise Teleki, br. Mihail Wesselényi, br. Iosif Thoroczkay, gr. Ludv. Teleki și br. Iosif Bánffy cari în 13 iuliu 1803 cumpără pe veci dela gimnasiul reformat acel loc unde e acum teatrul cu 5000 fl. Acum loc era, trebucau să se îngrijască de rădicarea edificiului teatral care lucru fu inpedecat în foarte mare măsură prin inprojurarea că în decursul alor 15 ani nu s'a ținut dieta. Drept-aceoa cea mai grea problemă a comisiunei ora a intinge acest obstacol, de aci în colo (1803) incep a purta protocol despre ședințele avute și își fac sigil. In

15 iuliu i-se predă comisiunei locul cumpărat cu acel adaus că dacă pre acel loc nu s'ar edifica teatru, sau dacă edificându-se s'ar da în erindă străinilor, atunci ei și erezii lor își susțin dreptul ca ori și când se-și scoată afară suma cheltuită. Comisiunea numai decât se pune pe lucru, curățește edificiile cari erau acolo, denumeste comisar odificător pre Anton Czicziri atunci cancelist gubernial și se apucă cu mâni cu picioare de lucru. — Incă în decursul anului aceluia îi deteră lui Czicziri 1400 fl. cu cari el și comandă arderea alor 10 mii cărămizi, ear comisiunea aedilis la ordinul scaunului gubernial pregătește planul pre 10 septembrie, tot în acea ședință închie contract de edificare cu măiestrul Anton Alföldi incredin'end cu supraveghierea de specialitate pre vicedirectorul Anton Schütz.

Tot în anul acesta, încă în 17 ianuar pornește comisiunea acea cărtică de colecte, care fu subscrisă de br. Wesselényi Dumitru, gr. Farkas Bethlen și Francise Fokete și monită ca toți accia cari vor dărui ceva pentru edificarea teatrului să-și înducă numele în dēnsa. Atât în anul aceste cât și în anii 1804—5 comisiunea cerco părtinirea acestei cauză dela fruntașii Ardoalului dela comitate, dela singuratocelo orașe maghiare și armenoști, dela scaunole sēcuești și în fino

și dela intoliginta țeroi ungurești. Cu colectarea a fost însărcinat gr. Francisc Teleki. Resultatul tuturor acestora fu că în 27 septembrie 1803 începu edificarea, ear în 10 mai 1804 cumpărând și locul lui Kontz (care d'a înspra strada bel-király) cu 325 fl. și întregese locul teatrului în formă quadratică. Rădicarea edificiului în a. 1804 se continuă asemenea și în 1805 când dete lui Alföldi 2660 și în 1806 când îi asămnara 2400 fl. Făcându-se apoi răport despre starea lucrului se aduse la cunoștința lucrului că aproape a treia parte din pereți e gata și că cheltuelile de până acum fac circa 9000 fl. dar ca să se poată isprăvi mai trebue încă de vre-o două ori atâta, ba considerând scumpetea materialului, se poate calcula în total circa 2700 fl. Intre acestea br. Adam Rhódey face propunerea ca pentru adunarea sumei ce restează să se deie înainte în arândă toate lojele din șirul prim, afară de cele două de lângă bină pre, 12 ani pentru 1400 fl. ear celelalte șiruri câte cu 50 fl. mai ieftin acelor inși cari și până acoalea și au câștigat mai multe merite pre terenul teatralisticeii. Așia cu suma de 19600 care ar încurge în un an, se poate apoi isprăvi edificiul. Eacă numele acelor cărorora li s'au oferit cele 16 loje din șirul prin spre abonare: br. Dumitru Wesselényi, gr. Ludvig Teleki senior, gr. Francisc Teleki sen., gr. Paul Thoroczky, br. Ioan Iósika, gr. Iosif Teleki, (fiul lui Iosif), contessa Iosif Petki, br. Iosif Thoroczky, br. Iosif Bánffy, gr. Samuil Kemény, br. Ladislau Bánffy, br. Dumitru Iosika, contessa Emeric Teleki, gr. Gregoriu Bethlen sen., contessa George Bánffy, gr. Iosif Haller, gr. Francisc Bethlen, gr. Adam Rhódey, baronessa Ladislau Kemény, gr. Ioan Mikes, gr. Ventzel Béldi. Acest plan se și primi cu ael adaos că lojele să rămâie numai 10 ani pentru prețul de sus în mâna abonaților, ficcare apoi plătește pentru loja sa încă câte 1 galben ca semn că loja în faptă e a teatrului. Lojele cele două de lângă bină se dau apoi pentru prețul de câte 1000 fl. pë an. Din suma adu-

nată pre aceasta cale în 1806 se continuă încă lucrul, după aea însă doocamdată se sistează din lipsa de bani, ear la 18 ianuar 1809 când comisiunea îi cassa în samă, nu află mai mult decât numai 682 fl, 42 cr. Drept aea în 10 mai 1809. comisiunea adunată sub presiul lui Wesselényi decide că spre continuarea lucrărilor să ceară ajutorul dietei procsime în decursul căreia barem pre câteva reprezentațiuni se cheme pre cei din Dobrița să se producă. Dieta se ține ce e drept din 15 iuniu până în 15 iuliu 1809 dar teatralistii nu au venit și așa de teatru nici amintire nu s'a făcut în dietă.

De atunci incetează apoi și comisiunea cu lucrurile și prima ședință o ține abea în 18 august 1810, tot-atunci din 9 iuliu se ține și dieta ear dela 20 maiu teatralistii lui Mihail Wandza joacă regulat. Delegații dietali ai comitatului Cluj au căpatat în mandat îndrumare ca negreșit să vorbească în cauza edificării teatrului, ceace ei (Mihail Székely și Mihail Rottegi) în ședința 104 și făcură și în urma acestea în 18 februar 1811 se esmite o comisiune de 18 membrii ca să revidieză socotelele de până aici și atât aceste cât și cele ce sunt de lipsă mai departe să le răpoteze. Comisiunea esmisă în 12 maiu 1811 își ține prima ședință în care ei își aleg o altă subcomisiune de mai mulți membrii, cari să cerce starea lucrului și carea în 26 face răport, că spre completarea edificiului trebue se încă cel mai puțin 60 mii fl., propune însă că: pentru-ca lucrul să se poată începo de loc, să se deie lojele cele de lângă bină în arândă cu prețul de 1000 fl. Totodată din calculul făcut ieso la iveală acoalea că au încurs 14070 fl. și s'au cheltuit 14150 fl.; adecă cu 80 fl. mai mult decât întratele.

Referitor la suma de lipsă pentru edificare br. Ignatie Kemény președintelo comisiunei esmise în 16 iuliu 1811 (șed. 163.) face propunerea în dietă că: să se facă un arunc de 20 cr. pro fie care fum nobil, ceace să și primi cu ael adaos ca

suma aceasta să se adune încă în luna lui noiembrie; tot odată să rezecească și deputații orașelor săsești și ungurești să luere într'acolo că și aceștia se'și deie concursul în aceasta privință. Totodată și comisia să rezecească ca să se sfătuiască despre modul și proporția încasării. Comisiunea își și face raportul său în 9 august (șed. 180) propunând ca pentru a-se putea încasa suma de lipsă cu ocaziunea insurecției din a. 1809. să se arunce dare corăspunzătoare pro fie care nobil conseris. Aceasta se și primește de către dietă cu ceva schimbare și anume: că acele fumuri ale nobililor cari nu plătesc porția, să fie îngreunate cu câte 50 cr. în banenote sau 10 cr. monetă schimbătoare și acest conclud se presentă apoi scaunului gubernial cu acel adaos ca suma să se incaseze pre 1. noiembrie.

Acum comisia teatrală cu mâni cu pecioare se pune earăș pe lucru. Dar chiar dintru început dete de greutate mari, anume: suma de 100000 fl. din caus devalvației din 20 februar 1811 scăza la 20000 fl.; afară de cea episcopul g. c. din Blaj Ioan Bob, fișcalul regese, proprietarii săsești de prin comitate și ținutul Făgărașului, cer absolvare de sub plătirea acestei arunci, care o și câștigă și așa suma se putu aduna în 1811, ear cea ce s'a adunat, de tot fu 14741 fl. drept acea comisiunea din nou face apeluri publice pentru contribuție. ba mai arândară de nou loje cu câte 1000 ba și câte cu 200 fl. Au plătit câte 1000 fl: gubernatorul gr. George Bánffy, gr. Ioan Mikes, Dumitru Cserei, Mihail Kenderesi, Dănilă P. Horváth, br. Dumitru Iósika, br. Ladislau Bánffy, Lazar Nagy, gr. Adam Kendeffy, br. Iosif Wesselényi, gr. Paul Thoroezkay, br. Sardegna, gr. Ladislau Teleki; 3000 a plătit gr. Iosif Teleki, ear episcopul r. cath. Iosif Mártonffi a dat 5000 fl., 500 a dat Kanyó Ladislau, baronessa Adam Radák 200, contessa George Nemes și gr. Ventzel Béli câte 100. Din acesta s'a adunat 3260 fl. bani buni în 16300 fl. bani vechi de hârtie.

Așa apoi pe la începutul lui iuliu

atari neplăceri cari nu au fost simțite numai de către teatraliști și comisiunea lor ei și de către toți aceia căror le era la inimă susținerea acestei cause. Numărăm cu deosebire între aceștia pro fiul gubernatorului gr. Iosif Bánffy cu ginerele său gr. Iosif Csáki, mai departe pro Dănilă P. Horváth, primariul Clujului tul vătălit și întocmirile interne: isprăvito ear pe frontispiciul teatrului Lazar Nagy pune următoarea inscripțiune: «Az erdélyi Nemzeti Magyar Játékszin» (Teatrul ardelean național maghiar). Nu mai lipsea acum decât aranjarea și înfrumșetarea internă, așa că cu câteva mii de floreni încă în anul acesta teatrul s'ar fi putut deschide, dar bani nu erau chiar de loc. Căci nu numai că banii de dare, circa 1600 fl., nu au incurs, ba comisiunei nici împrumut nu i-s'a dat din partea guvernului din cassa insurecțională. Astfel mai dând și scumpetea cea mare ce urmă după devalvație, Lazar Nagy adună toate remășițele dela edifu care le așază pre toate în edificiul teatral încă negata și pre uși și porți pune lăcăți. Astfel se odichnește teatrul până în 1 iuliu 1820. Dela 1811—1813 s'au cheltuit cu edificarea 19711 fl. calculând aici și suma de 850 fl. a contelui Ludovic Teleki și 860 fl. a lui Lazar Nagy.

Intre aceste și spiritul național trece prin fase înbucurătoare ivindu-se pre la capătul anilor 1810—20 o redeșteptare generală, o însufletire puternică. Causa acesteia fu în mare parte acel efect dureros ce îl avu observarea făcută în 1817 de împărăteasa și regina în urma căreia cu toții părăsese teatrul germân ba însuși Rhédey încă își oferă teatrul său trupei maghiare. Fiind-că în 1819 esista și *forum productionale*, teatraliștii noștrii la îndemnul mai multora în luna lui april vin la Cluj, unde joacă până în iuliu tot în casa Rhédey părăndându-se cu trupa germână. Do aci apoi pornindu-se de nou pro drum merg în Dej, Aiud, Făgăraș, ba chiar și în țara unguroască, însă pro noiembrie ear se întore și potrec iarna 1819—20 aci jucând tot pro părădate cu nemții. Din părădatul acesta s'au născut

1811 Lázár Nagy iar se apucă de edificat și cu suma de 14741 fl. adunată din dare, ridică păreții împreună cu ambii păreți apărători de foc. Tot în vara anului acestuia lasă să-i ecoplească grinziile și le cară la Cluj cu cărașia dată gratis din partea comitatului Cluj. În fine la 1813 ajunge edificiul sub coperiș. Mihail Agoston, judele regesc Mihail Szent-Királyi și Lazar Nagy, Ladislau Rhédey încă și acum tot mai bine părținea teatrul nemțesc decât pro al nostru, ba în zilele când jucau aceia, le făcea și oare-cari favoruri lăsându-le din prețul arândei. În săptămânele St.-Georgiului nu-i mai lasă pre ai noștri să joace până ce în fine le spusă verde că să plătească orice arândă nu le concede nece decât să mai joace în teatrul lui. Aceasta năcâji grozav pre comisiune și în 20 april 1820 vezind că nu sunt prospecte de dietă, cere dela guvern ca până când li se va vota suma trebuincioasă să-i concedă că pre edificiu ca atare să împrumute 12 mii fl. Aceasta guberniul o și concede cu scripta de sub nr. 4558 ex 15 maiu la întropunerea judeului suprem Ștefan Agoston și Mihail Szentkirályi și orașul le împrumută suma de lipsă în iuniu 26 cu acea condițiune, ca să caveze cu edificiul teatral și dacă orașul ar afla de bine a răscumpăra teatrul, comisiunea după trei ani să-l predă cu întreg aranjamentul. Astfeliu apoi sub conducerea cassariului Ștefan Agoston și a edificătorului Mihail Szentkirályi îsprăvesc și întocmirea internă în 1820—21. S'au cheltuit pre ajustările aduse din Viena 18885 fl 46 cr. adecă cu 6885 fl. 46 cr. mai mult decât au luat împrumut acoperind aceasta sumă parte priu colecte, parte împrumut nou. Va se zică edificărea și întocmirea teatrului a costat 57746 fl. 46 cr. Teatrul acum gata să deschide în 12 marție 1821 predându-se atunci bucata lui Kórner «Zrinyi» tradusă de P. Horváth jucând curat numai nobili maghiari în costumele lor proprii, cari apoi cu toții le au donat garderobei teatrului. În ziua următoare își începe trupa maghiară reprezentațiunile cu bucata maghiară

«Corvinus Mútyás» și continuă până în maiu, când încep apoi escursiunile îndătinate, până în 1 novembro.

Comisiunea îi acuma decisiunea că direcția o ia în mâna sa și însăreincază cu îngrijirea garderobei pre Iosif Székely sen., de bibliotecar pre Celestin Porgó, de conducătorul ordinei și a jocurilor pre Janesó. Direcția binei o coneredo membrilor din sinul său P. Horváth D., gr. Dionisiu Bánffy și gr. Iosif Csáki, censura lui gr. Ladislau Lázár, br. Iosif Nalátzi și br. Dumitru Kemény; orchestra lui Anton Hollaki; cassa lui Lazar Nagy, notariatul și secretariatul lui Mihail Szentkirályi și totodată pre acei cari dintre acești amintiți nu au făcut parte din comisiune i' primește în sinul său.

Teatrul edificat atunci avea 22 stânjini în lungime, 6 în înălțime 12 în lățime, din căro 7 stânjini ocupa bina. Înăuntru erau de toate 50 loje 15 în rândul de jos, 17 în cel mijlociu și 18 în cel de sus; galorie și parter în care erau 80 scaune separate și 100 locuri de șezut. Era luminat de un candelabru cu 12 lampe și 200 lumini. În sine aveau loc 1200 persoane, ear dacă se mai înbulzeau încăpeau și 1500. Ce privește aranjamentul și decorațiile interne, acele se întreceau cu teatrele din Viena, de unde erau procurate toate decorațiile și cortinele imitând în aceasta teatrul crăiesc de acolo.

Bina, încă pre acele vremuri era aranjată astfel că puteau merge cu vite și car pro dinsa car coperișul era astfel făcut că cortinele se puteau redica în sus în întreaga lor înălțime imitând aci teatrul vienez a lui Schickaneder. Afară de culisele laterali mai erau încă perdelele, cari afară de cortine represontau 3 chillii, 1 padure 1 stradă și 1 arest.

Aceste puține date ne dau o icoană despre desvoltarea teatrului Clujan până la 1821, care fu fundamentul desvoltărei și înflorirei teatrului. Așa s'a edificat primul teatru maghiar stabil după care numai cu 16 ani mai târziu să deschide cel din Pesta.

La cele enerate adaug încă pe seurt că isprăvirea completă a edificiului, stătornicia artei toatralo încă nu era asigurată cea ce se vede de acolo că comisiunea no mai putând învinge cu greutățile în jumătatea a doua a anului 1821 esarêndcază teatrul, cea ce dădu ansă la mii de năcasuri mișcând totodată fundamentul stătorniciei teatrului în Cluj. Astfeliu în 17 april 1840 comisia teatrală recearcă toate autoritățile ardeleno ca în interesul stabilităței teatrului, prelângă ajutoriu dietal de 38 mii se mai dee pro sama fondului teatral și cassa gloatelor nobile care era 42 mii, vasēzicā la olaltā 90 mii. În urma acestei rececării mai toți deputații, cari luară parte la dieta convocată în 15 nov. 1841, erau provezuți mai toți cu îndrumările de lipsă. Causa teatrului se iā în desbatere la 9 ianuar 1842, ear raportul comisiunei centrale s'a desbătut în 23 decembre, când se preliminează pentru completarea edificiului 19986 fl., pentru susținerea trupei teatralo un fond de 50000 fl. si pentru orchestra 20000 fl., la olaltā 90 mii fl. în argint. Aceasta fu pertractată deodată cu causa museului ardelean, pentru care se votează 100 mii și cu a palatului dietal spre care scop se votează 60 mii fl. în argint, deci toate trei laolaltā: 250 mii fl. Pentru acoperirea acestei sume era în cassa gloatelor 36461 fl. 45 cr după cari mai erau încă 7996 fl. 17 cr. camete în reștanțîș; din donățiunele făcute pentru cumpărarea palatului dietal 6437 fl. 33 cr. cu restanțelo de 19526 fl. 09 cr.; suma: 70.421 fl. 44 cr. și așa ar fi a se subtrage suma rotundă de 180 mii din carea conform articolului de lege din 13 ianuar 1843, trēbuca să se îndestulească primo loco museul și numai după acea teatrul. Tot în acest timp se innoiește comisiunea teatrală cu membrii următori: gr. Emeric Mikó, gr. Emeric Bethlen, gr. Ioan Mikes; apoi cu deputații, comitat. Cojocnoi: br. K. Huszár și al orașului Cluj Gustav Groisz.

În 4 februar 1843 se inchido dieta fără ca se fie întărite barem unul dintre celo amintite mai sus, ba mai

târziu se pun cu totul *ad acta* prelângă toate rugămintele și urgările întrēbuințate.

Deși nu s'a redicat însă la valoare de lege acest conelus luat, dar fu și este espresiunea voinței naționale. Aceasta voință însă acum a mers cu mult mai departe decât în 1794/5 și 1810/11. Și atunci chiar ea și acum, acestea au fost motivele, chiar acest pond se punca pe teatru ca și acum; dar, dacă atunci s'au mulțāmit cu o decisiune aprobată de diotā dar nesubșternută Maiestăței Sale spre sancționare: acum merge mai departe și pe basa esperințelor făcute în o jumătate de seclu, rezultatelor obținute și influinței avute, vede că trebuie să se asigure stabilitatea acestei instituțiuni pre veci, cu jertfe fie acele ori cât de mari.

Nu putem ști că oare atunci, presupu-și-au deputații acele lupte naționale cari ni le-au pus după cap guvernul vienoz, cu deosebire dela 1840 încoace; ori fost a doarā numai un simplu impuls natural, care de multeori pre neștiuto inspirā națiunilor în momente de tot critice ideile cele mai sănătoase? zic nu putem ști, dar ori care a fost din două, e naturală și de crezut. Aceasta voință națională nu ne dā nouă urmașilor numai «drept» ci ne împune și «dătorință.» *Dreptul* erezit, nu poate fi altul decât acea, că stabilitatea teatrului Clujan, asigurarea aceluia prin însăși țara și susținerea caracterului național al teatrului nostru să le ținem sus și tare, căci aceste nu le-au câștigat străbunii noștrii în un singur atac, ci cu lupte lungi si grele în decurs de 50 de ani. Acea *dătorință* însă, caro de sine urmează din acest drept e: ea nece când se nu încețām a asuda și a ne lupta pentru esercitarea acestui drept. Un motiv puternic pentru aceasta din trecut e acela, că Clujul și părțile ardeleno în aceasta au deosebbit merit; alt motiv tot așa puternic din prosent e acela că nu ne e permis nece când a uita acea, că esistința teatrului în întrecgā patriā, dar cu deosebbit în părțile noastre nu e neapărat

de lipsă numai pentru aceea că e o specie de artă; ei și pentru aceea că nici când nu a încetat și nu e permis să înceteze a servi aceluși scop, care i-a dat naștere, adică: a servi spre cultivarea și lățirea limbei, deșteptarea simțemin-

telor naționale, cu un cuvânt: *spre a servi patriei.*

O astfel de instituțiune bino înțeleasă nu poate fi decât numai națională, numai cauză publică.

Ion Pop C.

ORIGINEA JOCULUI «PALOTÁS» MAGHIAR.

(Urmare.)

Jocul de păun (pávatáncz).

Scriitori de dicționare germani decopliindu-se fidel unii pre alții, jocul acesta îl țin de origine spaniolă.

Astfelu de mai nou dicționariul lui Mendel-Reissman serie din cuvânt aceea ce a aflat la Walther Gottfried, și cea ce dicționariul chemnitz Stössel în urmele celui de mai înainte după cincini ani — 1737 — a repetat. Dicționariul lui Walther ce e drept nu-l cunose, însă de a lui Stössel dispui. După acesta jocul păunului a fost serios, plin de demnitate și își are originea din Spania. Jucăușii se îndatinau a se încunjura unii pre alții cu pași și mișcări speciali, întocmai ca păunii îngâmfati, de unde și are și numele.

După dicționariul lui Schilling mai adaog la acestea, că jucăușii și întindeau brațele în formă de cerc, cea ce asemănă cu semicercul format prin coada păunului.

În timpii vechi — astfelu continuă dicționariul lui Stössel — acest joc s'a bucurat de o stimă mare.

Cavalerii în căbat de gală, cu sabiă, oficialii de gradul 'nalt în îmbrăcăminte lor de gală îndatinată, principii în îmbrăcăminte lor de principe, damele de classa înaltă în vestminte cu șlep jucau acest joc. Preste tot îl numeau și joc mare, după care în mediat urma galliarda.

Co atinge originea spaniolă a jocului de păun scriitorii dicționarelor nu

numai pentru aceea devin dubioși, pentru-că nu se provoacă la isvoare, dar deja și prin dicționariul lui Schilling devin atafi. Acesta adeca numele jocului îl derivă dela cuvântul italian *pavone*, adeca dela însuși paunul, și încă de la păunul italian. Din colecțiunile de lyră încă putem ceti acest lucru. În începutul secului al XVI-lea în tabulaturele lui Petrucci și Girolamo Scotto figurează sub numele de *paduan*.

Colecțiunea lui Fuhrmann (din 1615) astfelu în însă între celealalte jocuri «*pavane sau paduane*». De aci putem deduce la originea nu numai italiană a aceluia, ei și la cea de Padua.

În timpul înfloririi virtuoizilor de lyră, adeca în jumătatea din urmă a secului al XVI-lea și la începutul secului al XVII-lea jocul păunului a fost propriu întregi Europe, însă ce atinge compozițiunea pașilor s'a dezvoltat în mod deosebit. Pentru aceea — considerând unitatea stilului de musică — colecțiunea lui Besard și Fuhrmann numai ce atinge jocul se poate referi naționalității, p. e. *Pavana Hispanica seu Spaniolet; italica; germanica; gallica; brittanica*. Sau dacă acest lucru nu stă, atunci auctorii în poștii de musică au voit a desține naționalitățile; deorece fiește care auctor de musică a unui joc a fost fiul acelei națiuni, p. e. *Pavana Britannica* dela Aloyson englez; și așa mai departe *gallus, germanus, polonus, hungarus, romanus, venetus, pataviensis, etc.*

Despre construcțiunea musicală a jocului de păun dicționariul lui Schilling

zice atâta, că a fost foarte simplu; a stat din două repetițiuni, sau din două cercuri, mai de multe ori în gen de trei tacturi măsurate și lin jucat prinși unul cu altul; aceasta aserțiune însă nu stă nici referitoriu la tact, nici la formă. Judecând din formulariul lui Besard și Fuhrmann, numărul tacturilor fără soț a putut fi foarte mic, și cu atât mai mare acelor cu soț, sau acelor de 4 măsururi.

Ce atinge forma, ce e drept, că între celea vechi se aflau și cu două repetițiuni, dar și de atari, în cari se înșirau lângă olaltă și câte 3—4 ma și cinci (5) repetitori.

Afinitatea lor cu jocurile de curtea maghiarilor se poate observa mai virtos în inchierea cereului.

Galliarda.

Acest joc — după cum îi arată și numele — încă e de origine italiană, ma și-ar trage originea chiar din Roma, și ar fi fătul vechiului «românească». Scriitorii de dicționare toți se unesc într'acea, că *gagliarda* e atâta, cât latinul *validus*, sau *vial*, *sănătos*, *puternic*. Cei atinge mișcările Rousseau din înțelesul francez *gai* (vesel, vial) îl identifică cu conceptul *allegro* adeca sprinten.

Respectivii (scriitorii de dicționar) unanim zic că e de trei membri, cu trei repetițiuni cari conțin 4—8—12 tacte. Figurile jocului acu stat din 5 pași, și de aci alții l'au și numit *cinque-pas*.

Precum pre toate melodiile jocurile cântă arii de poesii amoroase, așa au cântat și aici. Ce atinge jocul, jucăuși au folosit toată sala de joc și de-a latul și de-alungul jucând acum sărind acum înec.

Deja am amintit mai sus, că după jocul păunului a urmat galliarda; între acestea două jocuri așadar exista o atare relațiune, ea azi între jocul lin și repede. Aceasta afinitate întâmplătoare fața de maghiari lini și sprintini o am putea zice numai întâmplativă; dar din seclul al XVI-lea am aflat un *passamezzo* vechiu

maghiar, acărui repetițiune ultimă o de o asemenea construcțiune adecă repetițiunile premorgătoare sunt de temperament lin și tact cu soț, ultimul tact însă e fără soț și repede. Ma și mai mult pot zice decât aceasta. De exemplu la francezi am aflat un atare joc de păun, a cărui melodie o ține și jocul galliarda, cu acea deosebire, că tactele cu soți ale aceluia, aici se transformează în fără soț. Acest lucru dar nu'l putem zice întâmplătoriu, și și acela e lucru vedit, că țigani din zilele noastre, când o melodie lină în urmă o zic și repede, nu 'și urmează instinctul lor propriu; dar tot pre lângă acest lucru dovedește și mai 'nainte amintitul *passamezzo* maghiar, a cărui membră de trei repede — chiar cași francezul — is ține melodia lină.

Branle.

Acest joc e de totul independent de celea amintite. Tradus după înțelesul cuvintului însemnează *clătinător*, *uțuțătoriu*; e joc francez cu soț, cu mișcări viale și musică veselă. La inchiere de comun melodia principală o repetază, cu care ocaziune s'au îndatinat a cânta și o poesioară humoristică. Jocul ca atare a fost joc de cerc, întru cât persoanele jucătoare, prinzându-se de mâni, stateau în cerc. Serile de joc se îndatinau a le deschide *branle*-ii dați uitarei cu totul din seclul al XVIII-lea.

Construcțiunea jocului lor a fost deosebită, și conform acestui lucru și cu musica lor dăm de rythme cu tact cu soț și fără soț.

Aceasta musică în opozițiă cu musica jocului de păun și galliardă, începutul seclului al XVII-lea o aflăm mai simplă, ce-i atinge forma mai scurtă; însă ce le atinge scrămurile caracteristice ori thesa de mijloc, ori de fine în nimie nu se deosebesc. Mai virtos voiese a accentua, că aflăm în ele și atari, pre cari în ziua noastră hotărît o-ar ținea de *valche* (române); și iarăș atari figuri, cari sunt caracteristice eminentemente maghiare.

Baletul.

Nu acel joc e acesta, care — ca invențiune franceză — la început a fost un mixt composit pentru teatru, și în urmă i-a dat viață jocului de operă împreunat cu mimica, sau adevăratul balet.

Scrutarea obiectului nostru de acum nu are nimica cu baletul. Construcțiunea lui e doină seurtă, pre care melodia

au jucat și cântat, cași în ziua noastră pre doinele populare. Construcțiunea acestui joc de secur a trebuit să fie specifică, însă stilul musicul e cu totul de o formă cu celea amintite. Tactul e cu soț; cercurile musicaie is scurte.

(Va urma.)

Stefan Bartalus.

MOMINTE ISTORICE DELA FAGĂRAȘ.

(Continuare și fine.)

II.

A doua eră a istoriei Făgărașului să începe acuma, când cetatea cu dominiul ei înceată a fi proprietatea (moșia) feudală a voivozilor transalpini și trece nu numai în factică posesiune ei și în administrarea juridică a coronei maghiare.

Din acest incident, cetatea Făgărașului — nu numai după pusătiune ei și după țăriă — joacă a rolă însemnată în istoria Ungariei și mai ales în a Ardealului.

Deși cetatea nu era clădită pe vr'o rădicătură, totuși murii ei puternici împrejurați cu șanțuri late — cari să puteau provedea din abundență cu apă din Olt — au fost în stare să resiste triumful și contra celor mai puternice atacuri.

Împrejurarea aceasta dinpreună cu venitele grasă ale dominiului fortăreței, atribuia Făgărașului o momentuositate mare.

Fiindecă ea era de o așa mare ponderositate, — regii și principii noștrii o donau numai indivizilor de o deosebită fidelitate și mai ales acelora, cari stau mai aproape de tron.

La început, »*donamântul*» nu era pacinic și liniștit nici față de donați și nici față de statul maghiar.

Reformele de contribuțiune a regelui Matea (Mátyás) cari deobligau și pre

valachii gr. orientali a plati zăciuală, au dat anză la răscularea Ardealului. Răscoala însă sa mulcomit în anul 1467, prin întervenirea grabnică și energică a regelui Matea.

Mișcarea valachilor să renouiește mai târziu — anul 1471 — și în contra *domnilor* lor de pământ (adecă a posesorilor) și și în contra Sașilor; ear în anul 1484 degenerază în o adevărată revoaltă împreunată cu devastări și ucideri furioasă.

În urma plânsoarei nobililor și a Sașilor ardeleni, cumcă: »*Valachii ce locuesc între dinșii le devastează cu foc și cu fer sesiunile, ucizând pe nobili în modul cel mai fioros*» (17 Nov. 1484) regele Matea demândă voivodului ardelean Ioan — conte de Bazini și Szentgyörgy — ca să mulțumească pre valachii ce nu sunt chemați dară nici născuți pentru libertate deși îndrăsnese a și-o aroga acea; ear pre revoluționari să-i decapiteze și dacă s'ar opune și mai departe, să-i stîrpească cu totul¹.

¹ In aceasta privință is foarte instructive următoarele cuvinte a regelui Matea: »licet Olachi nec ad libertatem vocati, nec ad libertatem nati, tamen libertatem . . . arrogare audeant». — În cogia acestui document scrisă cu mâna propriă, contele Iosif Kemény face următoare prenotare: »Vix crediderim hanc Mathiam scripsisse si Valachus origine fuisset. Acest argument splendid ne arată, că regele Matea n'o putut fi de origine valahă (Vezi tomul I. pag. 250 din »*Szekely Oklevéltár.*)

Acesto tulburări și răscoală au unul puternic și pe pământul Făgărașului, adică acolo unde valachimea trăia în meso compacte și sta deja de mai înainte pe picior de rebel cu vecinii lor Sași.

Domnii Făgărașului începând cu finea aceluia seclă să schimbă adeseori, — dar biruința sau posesiunea permanentă a cetății etc. rămâne statului maghiar, — pânăcând preste un seclă trece la principii, car usufruptul îl obțin suveranii apoi descendenții acelora și pe urmă însăși principesele.

Prela finea seclului al XV-lea și la începutul secl. al XVI-lea poșede Făgărașul Ioan Corvin, fiul regelui Matea. Între timpuri sesiunea ardeleană a voievozilor valachi mai fideli, consta din Cetatea de baltă și Ciceu. După moartea lui Ioan Corvin urmată în toamna anului 1505, regele Ulászló al II-lea donează Făgărașul lui Ioan Bornemisza, — pe care regele Matea l'a rădicat la cele mai înalte funcțiuni de stat denumindu-l vicetesaaurar și conte de Pojon.

După moartea regelui Ulászló, el a devenit un adevărat vice-rege al Ungariei.

Acest Bornemisza a obținut în anul 1305 Făgărașul, dar neputând locui însuși acolo, a trāmis ca dictator pe Paul Tomori.

Paul Tomori — comandantele luptei de tristă memoria dela Mohács — ș-a început cariera vieții în Făgăraș. Aici, prin energia și iubirea de dreptate, ș-a eluptat în scurt timp stimă și respect. Aici ș-a cultivat el eminențele cualități de conducător, cari erau cunoscute și contēporanilor săi. El încassa dările erariali repartiate pe Sași; el a fost conerezut și cu «*frigerea boului*» ca tribut ocașional — sēcuiese — la nașterea lui Ludovic al II lea (în 1 Iuliu 1506). Față de prestarea acestui tribut Sēcuii s'au opus; și lēngă Mureș-Oșorhei au înfrânt trupa lui Tomori constăttoare din 500 inși; Tomori a scăpat cu 20 rane.

Preste puțin timp reintorcându-se Tomori cu ostire puternică, a astrēns pe

Sēcui la supunere și la prestarea tributului. Tomori, ca dictator al Făgărașului a isgonit cu toată energia și ceata bandiților de prin jurul Făgărașului și al Sibiului.

Pontru prinderea și esecutarea loților, Sașii în anul 1506 îl îngrāmădese de daruri și omagii. Cu toate acestea el a observat aceeași energiă și față de Sași, din care incident accia în anul 1513 îl acusă la rege.

În anul 1514 Tomori încă acusă pe Sași, pentrucă să indeletnicesc a solvi tributul repartiat pe dēnșii.

În seopul esaminării acestor cestiuni, la anul 1513 a mērs la Făgăraș însuși Ioan Bornemisza¹. Tomori a rămas și mai departe în Făgăraș, tot sub condițiunile de mai înainte. El a apărut Făgărașul ca și un rege mic contra invasiunilor turcești și i a asigurat pacea și liniștea intermă prin isgonirea elementelor turbulente. — Fiind el investit cu putere absolută, a distribuit și deosebite privilegii.

Memoria lui se păstrează în o interesantă diplomă scrisă, care am găsit-o în Vistea inferioasă (Alsó-Viste), la o familiă nobilă vechiă, al 6-lea sat dela Făgăraș.

Cu diploma aceasta, datată din 26 August 1511, el ca dictator și căpitan a fortăreței Făgărașului întărește dreptul de nobilitate (bojérság) față de comunele Vistea inferioară și superioară și față de Arpașul inferior (Alsó-Árpás) dimpreuna cu 17 țigani corturari firește pe basa puterei ce a obținut-o dela guvernatorul Ioan Bornemisza².

¹Vezi: «Viața lui Paul Tomori» de Fraknoi Vilmos în «Századok» din 1881.

² Aceasta diplomă instructivă din mai multe privințe, sună în estras așa: «Paul Tomory: «castellanus et capitaneus castrae terrae Fogaras» face cunoscut tuturoră cumcă prezentându-se înaintea lui: «agiles Raduly Vochan et Vaszul filii quondam Komsa, item aliter Raduly filius quondam Stoycae et Stanislaus Harabal filius quondam Sándor de Vist» au cerut, că să li se întărească dreptul de nobilitate, care: «olim quondam Koszta avus ipsorum ab antiquo ex donatione quondam magnifici domini Mirczae voivodae partium regni Transalpinensis et bani

Suplicanții afirmă, cumcă străbunii lor ar fi obținut acel drept față de comunele numite încă la anul 1400 fiind voivod și ban al Severinului: Mircea — transalpinul —; documentul acestui privilegiu li s-a nimieit sub domnirea voivodului Petru Geréb de Vingart (1479) cu ocasiunea invasiunilor turcești.

În anul 1514 la auzul răscoalei țerenilor, el merge din Făgăraș în ajutorul lui Bornemisza comandantele fortăreței Buda, cu care ocaziune și învinge pre răscolăți în apropierea capitalei țerei.

De aici grăbește spre Temișoara în ajutorul lui Ioan Szapolyai (acuma dela anul 1511 voivod al Ardealului) contra oastei desfrânte alui George Dozsa, unde asemenea seceră învingere.

Tomori a mai condus agendele fortăreaței Făgărașului încă vro 5—6 ani în sperare, că își va crea un viitor liniștit; dar cu toate acestea s'a amăgit în așteptările sale. El voind a-să căsători, i-au repausat după olaltă ambe findanțatele înainte de a-le fi putut conduce înaintea altarului. Afară de acestea s'a mai amăgit și în grațiile curței, care nu i-a îmbrătoșat meritele după vrednicie.

Lipsit de toate bucuriile vieții, prela mijlocul anului 1520 își schimbă dictatorialul Făgărașului cu sânguratătea liniștită a claustrului ordului «*Francisc*» din Szerém-Ujlak, îmbrăcând în loc de

Zuriniensis officia boëronatum totalium possessionum Also-Vist et Felső-Vist, item directae, et aequalis medietatis possessionis Alsó-Arpás cum omnibus utilitatibus ad easdem pertinentes, scilicet decem et septem ciganos tentoriatos inferius nominatim specificatos, hucusque pacifice possedissent» și până astăzi li posed, dar documentul li s'a răpit în timpul invasiunii Turcilor sub voivodatul lui Petru Geréb. El considerându-le serviciul fidel le resoalvă rogarea dându-le dreptul nobilitar împreună cu toate cele apărținătoare și cu 17 iobagi țigani, — în puterea ce o are dela guvernatorul Ioan Bornemisza. Numele țiganilor e: Stefan cu copilul, Mayko cu copilul, Lal cu copilul, Bogya, Radul, Patro, Danzul, Nicul. Dat Făgăraș 1711 feria 4 ante festum s. Stephani. (A întărit-o Mihály Apafi în Segesvár în 1 Febr. 1663; a estradat-o Capitlul Albei Iuliei în 24 Iun. 1844 la ordinul regelui Ferdinand al V. Originalul acesteia se află în Vistea inferioară la capitlanul de graniță penzionat Stancesu Vaszil).

vestmintele vitojești, giubeaua de păr a «*călugărilor franciscani*».

De aci el a fost supranumit «*pașa franciscanilor*» (căci nu după mult timp a devenit arhiepiscopul arhiepiscopatului Kalocsa, așadară conducător bisericesc). În acest individ — ea unul ce s'a bucurat de un renume deosebit pe terenul militar — s'a concentrat încrederea generală și înaintea luptei dela Mohács în sperarea, că dânsul ea comandant general de trupe militare va putea învinge oștea sultanului Suleiman. Acest bărbat plin de merite s'a finit cursul vieții în 29 Aug. 1526.

Făgărașul — după lupta dela Mohács, când tulburările generali erau la ordinea zilei și când cei doi contra regenți se certau asupra coroanei ear suveranii de deosebite partide asupra dominiilor de stat, — joacă o rolă strategică momentuoasă, ba putem zice chiar interesantă și în istoria Ardealului.

Pe acest timp era domn al Făgărașului și al domeniului acelaia: Ștefan Maylád. Dânsul începe a trafica cu cei doi regi pânăcând obține dela dânsii voivodatul ardelean, ba neîndestulindu-se numai cu atâta, pretinde a fi însuși principele Ardealului firește sub patronagiul germânilor sau al Turcilor.

În decurs de un secl și jumătate el își pregătește în Făgăraș rociul proiectelor sale de mari tendințe luptându-se mat mult timp contra asalturilor armate destul de puternice. Cu toate acestea, în urma unei cursă înșalatoare, cade în laț și falimentează.

Ștefan Maylád a fost descendinte de a Chonezilor valahi.

Tatăl său se seria de «*Comana*», unde e probabil să-se fi născut și Ștefan la anul 1503. Aceasta a fost o sesiune frumoasă cu un edificiu splendid care avea aici, grajduri, măierii, florării, moară de peatră, curte de vite, mori etc.¹ și multime de iobagi². Aceasta sesiune a

¹ Vezi: Inventarium omnium bonorum domus curiae Comanensis din 1633.

² Vezi: Connumeratio colonorum domus curiae Comanensis din 18 Mai 1633.

II.

câștigat-o Matea Maylád tatăl lui Stefan cam prela anul 1480. Sesiunea amentită a fost ereditatea principală a lui Stefan, care ș'a început cariera vitei în curtea regală, unde la anul 1525 a fost «mare magistrul de masă» precând în bătălia dela Mohács s'a luptat între camararii regelui Ludovic.

Dintre contraregenți, el s'a alăturat prelengă Ferdinand care în anul 1527 i-i donează — în semn de recunoștință pentru serviciile fidele — jumătate din fortăreața Făgărașului și a domeniului ei, iar cealaltă jumătate o dă lui Atanasiu Nádasdy.

Sașii încă au făcut pretensiune la Făgăraș dar nepotând obține ceva, episcopul ardelean Nicolau Gerendi scrie cu mahnire regelui Ferdinand următoarele: «Regret că nu am putut obține ceva dela Măiestatea voastră mai ales când sum eschis dela aceasta prin un individ de o atare origine (adecă valah), care a fost bucătar al regelui Ludovic al II-lea¹.

Ardealul însă s'a alăturat prelengă Ioan Szapolyai: din acest incident Maylád ca client al partidului Ferdinand la anul 1528 încă arată bunăvoință către Szapolyai mai ales ca să poată ajunge în posesiunea Făgărașului.

Ca să poată câștiga și cealaltă jumătate a Făgărașului, la anul 1530 el ia în căsătorie pre Anna sora de frate a regelui țerei Atanasiu Nádasdy.

Acesta la anul 1532 abdice de dreptul de proprietate la Făgăraș în favorul cumnatului său Maylád cedându-i astfel partea lui zestre.

Îndată ce a pus mâna pre Făgăraș și domeniul aceluia trecut iară la partidul lui Ferdinand, și cu sprijinul Sașilor a susținut timp îndelungat partea sud-estică a Ardealului.

În 22 Iunie 1529 — lângă Fedioara — el apără pe Ferdinand în potruva lui Petru Rareș voivodul Moldovei, care a venit în ajutorul lui Szapolyai. Deși el a fost învins — scăpând cu viața ascuns sub un pod de preste Olt — totuși sa

putut reînțoarce în fortăreața Făgărașului. De aici preste câteva săptămâni ocupă poziția ofensivă la Datoș lângă Mureș cu Stefan Báthory contra voivod al partidei lui Szapolyai; în aceasta ciocnire el a rămas fără ostire reînțorcându-se carăși în Făgăraș. — În decursul lunii Septemre 1529 el apără cu succes Sibiul contra asaltului ostirilor opoziționali. De aici se duce în Muntenia pentru a restitui în voivodat pre Mozes partișanul lui Ferdinand. În aceasta întreprindere însă a fost bătut pe teritorul Munteniei și aruncat în închisoarea Valachilor și a Turcilor.

Acestia ca să poată ocupa Făgărașul pentru Szapolyai, au adus pe Maylád lângă Făgăraș cerând dela custodia fortăreței a ceda Făgărașul în mâinile lui Szapolyai ca taxă de răscumpărare a domnului lor devenit prinsoner.

Custodia s'a opus acestora și astrângând armata valaho-turcă a-să retrage în Valachia: Maylád a reușit a diserta și a-să reînțorna carăși în Făgăraș¹.

Maylád în anul 1531, ca să-să poată susține în domeniul și cetatea Făgărașului, arată la aparință fidelitate către Szapolyai, care acuma a fost donat acelea bunuri lui Atanasiu Nádasdy. Prin aceasta donare, Sibiul a fost despoiat de un punct puternic de apărare.

În anul 1534 domnul Făgărașului se pune în fruntea insurecțiunei ardelene; pe acest timp vine în Ardeal tiranul Gritti cu armate turcești, ca să subjuge țara. El ocupă Mediașul, unde a fost scăpat Gritti și decapitează pre guvernatorul devenit prinsoner.

Nicicând Maylád n'a putut sta pe o treaptă mai înaltă în privința popularității și domniei sale ca acuma.

Szapolyai deși n'a avut încredere în dânsul totuși — cedând dorinței claselelor feudalistice — a fost silit al denumi în dieta din Turda dela 28 Oct. 1534 de voivod. Maylád la început a adus multe servicii bune regelui național.

¹ Vezi: «Erd. tört.» de Szinágyi tom. I. p. 240.

¹ Vezi: Majláth Béla: Maylád István pag. 17. (Magy. Tört. Eiectrajok cursul V. p. 17.)

În primăvara anului 1535 el s'a luptat pentru ocuparea Sibiului contra «partidei Ferdinand». Îndată a ocupat cetatea Talmács, pe care regele Ioan i-o și donează lui. În luna lui Noemvrie a ocupat cu asalt Sibiul, care se predă în favorul regelui Ioan. În anul 1537 ș-a câștigat merite noue în expedițiunile din Ungaria superioară. În urma acestora el a nutrit pasiuni fără de margini.

A voit adevărat a rupe Ardealul de către Ungaria și a deveni însuși principe.

El prin pacea din 24 Febr. 1538 dela Oradea (váradi) a sistat luptele contra regenților, îngrind pre regele Ioan înaintea porței în sperare, că va câștiga Ardealul pentru sene însuși. În scopul acesta a trimis la poartă un sol promițând Sultanului un tribut anual de 12,000 galbini apoi și alte daruri scumpe dacă i-i va ceda lui Ardealul.

Pe Ferdinand încă a vrut să-l câștige pe partea sa sub pretest, că i-i va da lui Ardealul. În urmă a legat alianță și cu domnii Ardealului și ai Ungariei tot sub coloritul, că lucră în interesele țerei.

Maylád însă a rămas cu planurile sale rușinat, pentrucă ofertele făcute porței au fost tradate lui Szapolyai. Ferdinand i-a fost promis ajutor militar, însă fără a-l părtini cu energie. Ultima sa speranță ș'a concentrat-o în clasele feudalistice.

Pentru a fi ales de principe, el a convocat dieta țerei pe 9 Marte 1540 la M.-Oșorhei, unde nu l'au părtinit și astfel a rămas amăgit și cu aceasta.

În scopul sugrumării revoluțiunii, regele Ioan s'a pregătit cu putere armată contra lui Maylád.

Cu ocasiunea când regele a ospetat în Buda pe oamenii sei ardeleni de încredere, cari i-au fost răportat despre conjurațiune, el (caracterisând pre Maylád) a glumit cu dênșii zicând: «No să bem, că-n Ardeal nu căpătăm; repusul meu domn Maylád, valachul, până ce-i sêrac bea din crâjmă, dar dupăce dovino domn mare, is ține celarul pe masă».

Și când ei l'au întreat, care coardă

să i-o pregătească la drum, a răspuns: «aș dori, că ca rogo creștin să putem merge în Ardeal fără de coardă; dupăce însă domnii nostri voivozi ne așteaptă cu coarde, așadară nici noi nu vom putea merge cu mânilor goale; legați-in dară dvoastră coarda cu care ne-am luptat mai 'nainte cu Dozsa prostul, de cât care nu merită mai mult nici capul sêc al domnului Maylád»¹.

Regele sa dus în Ardeal și publicând dieta pe 14 April 1540 la Turda, a citat și pe Maylád. Maylád s'a închis în fortăreața Făgărașului și încrezut în tăria extraordinară a aceleia, s'a pregătit de ofensă.

În aceasta dietă regele a decherat pre voivodul revoltător de infidel și l'a judecat la perderea capului și a domniului. În scopul ocupării Făgărașului, s'a trimis Balint Török.

Maylád a apêrat cu toată hotărîrea Făgărașul ne-voind a primi ofertele de pace, ba refusând și primirea cetăței Gálád ca desdaunare pentru Făgăraș.

Regele Ioan n'a putut participa în persoană la ocuparea Făgărașului pentrucă în 22 Iulie 1540 a reposat.

După moartea lui Szapolyai, guvernatorul George Fráter a mai continuat câțva timp cu asaltarea Făgărașului (prin Balint Török și Stefan Báthory) dar văzând că toate-s fără rezultat, prela mijlocul lunei August 1540 a abzis de asaltare.

Maylád a continuat mai departe pe cărarea apucată: a voit a lua Ardealul dela Sigismund Iános flul și eredele regelui Ioan, alegându-l — partizanii sei — de căpitan suprem al Ardealului. În interesul scopului său, în 1 Ian. anul 1544 a ținut dietă în Făgăraș.

În urmă a trebuit să pășască Sultanul întru apêrarea întereselor lui Sigismund Iános ca pupil și cliente al său.

Chiar atunci când el grăbește a apêra Buda contra ostirilor lui Ferdinand, avisază ostirile Valahe și Moldo-

¹ Vezi: «Erdélyország tört. tára» tom. I 10; apoi: Szilágyi, Erd. tört. tom. I. 268.

vene să intre în Ardeal spre a ajuta lui Petru voivodul care — la recomandățiunea propriă — voește a-i aduce pre Maylád mort ori viu, și spre care scop a căpăt grație.

Maylád s'a îngrijit de apărare și s'a închis în puternica fortăreață a Făgărașului.

Oștirile turco și valaho — sub conducerea lui Aehmet și Bali Kucsuk, Petru și voivodul transalpin — au împrejurat Făgărașul. Convinși despre întăriturile și ajustarea lui escelentă au prevăzut, că prin asalt franc nu-și vor ajunge ținta. Din acest incident recurg la cursă. Voivodul Petru ca vechiu amic și fost aliat a lui Maylád, a trimis în cetate soli cu ordinul de a-l face pre Maylád să crează, cumcă ei sunt trimeși a-să lupta contra reginei văduve: Elisabeta, și contra fiului ei Sigismund Ioan și în urmă cumcă Sultanul voește a-i da lui Ardealul, dacă va veni afară în tabără să asculte voința lui.

Maylád a și consimțit cu propunerea solilor, dar numai după ce el va primi *diplomă* și ca garanție 6 suverani turci.

Primind «diploma» și 6 ostași gregari îmbrăcați în vestminte pompoase — doi Turci, doi Moldoveni și doi Valachi — în 16 Iulie 1541 s'a îmbrăcat în vestmintele cele mai pompoase și neascultând admonierile și rogarile femeiei, copiilor și a încrezuților săi luând lângă sine 60 de călăreți: iasă afară din cetate. Să duce apoi la cortul voivodului moldovan care tabăra pe șesul Oltului și ospetează toată ziua.

În decursul acestora voivodul moldovan trimete zece mii de călăreți ca să fiă impresurată cetatea mai îndesuit.

A doua zi când Maylád s'a dus din nou la cortul voivodului, acesta îl prinde, leagă și desarmează cu următoarele cuvinte: «câno, ești prinsonerul împăratului turcesel»

Petru l'a predat pre Maylád vizirului Bali, ear acesta l-a trimis la Constantinopol unde — în Iedikula — s'a legat în fiere și s'a aruncat în prinsoare.

Așa puternicul domn al Făgărașului, s'a lăngezit zece ani de zile în temnițele celor 7 turnuri. Înzădar a probat muierea lui a-l elibera din prinsoare — îmbiind atotputernicului guvernator George Fráter fortăreața Făgărașului, apoi esoperând dela văduva regină Elisabeta: epistole recomandatoare — căci toate au fost indeșert. Stefan Maylád a murit în prinsoarea Constantinopolului chiar în săptămâna Crăciunului anul 1550¹.

Domnul cetăței a perit, dar cu toate acestea oștirile turco-valache n'au putut-o ocupa și astfel a rămas și mai de parte în posesiunea familiei Maylád.

După căderea Budei în mâinile turcești s'au constituit și deosebitele principate ardeleni la a căror creare Stefan Maylád s'a trudit mult timp dar fără rezultat.

Cu acestea să începe era nouă a Făgărașului, dar acuma în cadrul principatelor ardeleni.

Ludovic Szádeczky.

¹ Vezi: Majláth Béla: Maylád István, pagina 104—115.

CUVINTELE ROMÂNE ÎNPRUMUTATE DE LIMBA MAGHIARĂ.

Cred de superfluu a esplică publicului cetitor al acestei reviste acea ponderoasă problemă a științei limbistice care constă în arătarea elementelor străine.

Dintre elementele străine ale limbei

maghiare, mai mare pond s'a pus până acum pro cele luate din *slavism*. Afară de colecțiunea lui Miklosich [Die slavischen Elemente in Magyarischen; ungherește în Nr. tom. XI.], mai poședem

incă un studiu foarte minuțios și profund lucrat de renumitul slavist Oskar Asboth [Szlávság a magyar keresztény terminológiában Nyk. tom. XVIII.] Date referitoare la elementele slave, din limba maghiară ne oferă Bernat Munkácsi [Nyr. tom. XIII.] și Iosif Balassa, după dicționarul etimologic a lui Miklosich [Nyr. tom. XVI.]; notiție și critice: Ignatie Halász [Nyr. tom. X. și XII.] Iosif Balassa și Iosif Thúry [Egyetemes Philologiai Közlöny tom. IX.] — Studiul lui Miklosich este ce e drept lucrat cu fundament, dar' cere multe îndreptări și întregiri; când va eși la lumină noul dicționar de provincialisme a fi chiar timpul ca cineva să'l prelucre cum se cade.

Cu arătarea elementelor *turcești* s'au ocupat cu deosebire Vámbéry [Nyk. tom. VIII și în lucrarea sa intitulată «A magyarok eredete»] și Budenz [Nyk. tom. X. XVII și XVIII]. Date ne prestează Bernat Munkácsi [Nyr. tom. XI. XIII. și Nyk. tom. XX. și XXI.] și Iosif Thúry. [în critica amintită mai sus].

Elementele luate dela *Italieni* le-a adunat Alesandru Körösi [Nyr. tom. XIII—XXI și «A magyar nyelvbeli olasz elemek» Fiume 1892].

Colecția elementelor *latine* o edat' o curând Iuliu Kovács [Latin elemek a magyar nyelvben. Budapest, 1892.]; dar' nu-i prea a-cătare [vezi critica lui Alesandru Körösi Nyr. tom. XXI. pag. 408; a-lui Iosif Balassa în Egyetemes Philologiai Közlöny XVI. 757 și a lui Alexiu Kalmár Nyk. XXII. 510.]

Cu cuvintele luate din *germ.^{nă}* s'au ocupat mai mult Gavril Szarvas a cărui espuneri interesante și de model deșteaptă în noi dorința că barem de s'ar apuca cât mai îngrabă de adunare cât se poate mai completă a elementelor împrumutate dela nemți. Date ne oferă Șigismund Simonyi [Német szóvégek magyarítása Nyr. VII.] și Ioan Frecskay [Idegenségek az otthonban Nyr. XV.] Studiul lui Zaharie Vizoly intitulat: «Germán elemek a magyarban» fiind cu totul greșit [vezi critica lui Szarvas Gábor Nyr. XIV. 317.] nici nu merită amintire.

Mai puțin s'au ocupat însă până acum cu elementele împrumutate din limba *română*. Mai întâi s'a încercat Anton Edelspacher încă înainte de asta cu doi-spre-zece ani a-le aduna [Rumun elemek a magyar nyelvben. Nyk. XII. 87—116,] arătând la vr'o 124 de cuvinte împrumutate. De atunci nu s'a făcut mai nimic pre acest teren. Acum însă când ne stau la dispozițiune cu sute de date mai mult, adunate din tesaurul de cuvinte a diferitelor dialecte, decât i-au stat pre la 1876 lui Edelspacher, suntem în stare a arăta cu mult mai multe cuvinte împrumutate din limba română. Dintre aceste numai câteva s'au împământenit în limba comună; le aflăm însă în număr considerabil în dialectul acelor cercuri cari vin mai des în atingere cu românii cum e: la ciangăii moldovenești, comitatul Sătmariului și Sălașiului. Aceste voesc a-le espune acum.

Cărțile de cari m'am folosit și la cari mă voi provoca, sunt următoarele: *Alexics George*: Magyar elemek az oláh nyelvben. Budapest 1888. [Estras separat din Nyelvőr.]

Sab. Pop. Barcianu: Dicționar român-germân și germân-român. Revidat și complectat de dr. D. P. Barcianu. Sibiu 1886.

A. Cihac: Dictionnaire L'étymologie Dacoromaine. Francfort I. 1870; II. 1879.

Friedrich Diez: Etimologisches wörterbuch der Romanischen Sprachen. Bonn 1869—72.

— — : Gramatik der Romanischen Sprachen. Bonn 1870—76.

Petricciu B. Hașdeu: Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei Istorice și Poporane a Românilor. București 1885—1892 [Din care a apărut numai litera A.]

T. A. Laurian și I. C. Massim: Dicționarul limbei române București I. 1871; II. 1876.

— — : Glosariu, care cuprinde vorbele din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și celea de origine îndoiosă. București 1871.

II.

Lexicon: Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum. Bude 1825.

F. Miklosich: Die Fremdwörter in der slavischen Sprachen | Denkschriften der Kais. Akademie der Wissenschaften XV. Wien 1867].

— —: Die türkischen Elemente in der süd-ost und ost. europäischen Sprachen. Wien 1884.

— —: Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien 1886.

— —: Lexicon palacoslovinico-graeco-latinum. Vindobonae. 1862—1865.

— —: Die slavischen Elemente im Rumänischen. Wien 1861.

— —: A magyar nyelvbeli szláv szók [Nr. XI].

Lazar Șăineanu: Elemente turcești în limba Română. București 1885.

— —: Dicționar Româno-Germân. București 1889¹.

La transcrierea cuvintelor române însă mă voi servi de acele litere cu care ne-am obicinuit a scrie sunetele limbilor ugrice. Sunetul *ö* timpit, care în l. română se scrie cu *ă* [în unele cazuri la mijlocul cuvintului eu *ê*], eu îl voi însemna cu *ö*; și acel *ü* timpit care în românește se însemnă când cu *â* când cu *ê* sau *î*, eu îl voi însemna cu *i*. Celelalte semne ni-s cunoscute².

*

Afonya, afonya: vacciniă nigra PP. [heidelbeere] myrtillus PPI. Deja Cz. F. face amintire că cu acest cuvânt, seamănă bine românescul *afine*. După Gavril Szarvas însă [Nyr. II. 536.] împrumutul ar fi dubiu pentru ceea că l. română stă izolată cu privire la acest cuvânt între celelalte limbi romanice. Cihac [II. 475,] ține cuvântul *afin*, *afină*, ca luat din l. maghiară provocându-se la cuvântul rutean *afeny*. Dicționarul lui

¹ Aci trebuie s-ăm esprim mulțămăta colegului meu Grigoriu Moldovan, care la studiul de față n'a ajutat cu multe îndreptări și desă deslușiri.

² E de însemnat că auctorul studiului de față se folosește de aceste semne pentru a face posibilă maghiarilor respicarea sunetelor *ă* și *â* particulare l. române.

Trad

Laurian și Massim în acest împrumut de nesigur. După părerea lui Hașdeu, atât ungurescul *afonya* cât și cuvântul *afena* a rutenilor bucovineni e împrumutat dela români. Iosif Balassa [Nyr. XVI. 17.] însă susține chiar contrariul aserând că atât rutenescul *afena* cât și românescul *afină* e împrumutat din ungurește.

Numele plântelor și fructelor [cu excepțiunea a celor care le putem numi mai pe scurt *poetice* [vezi: Ludovic *Fialowszki*: A népbotanika poezise. Nyr. VIII.] sunt în mare parte de origine străină; drept aceea putem lua ca probabilă aserțiunea că și numele *afonya* l'am împrumutat dela alții. Cuvântul îl aflăm și la ruteni, și la români, să vedem acum de unde l'am luat noi. De soața cuvântului ruten *afeny* în limba maghiară ar fi cuvântul *afony*, *afony* sau *afon*, *afon*, pentru că semisonurile finale a limbilor *ü*, *i*, *ü* (*y*), la cuvintele împrumutate în limba maghiară, de regulă lipsesc, car terminățiunea maghiară *a* corespunde mai mult slavului *a* și *o*; d. e.: *abrusu*: *abrosz*, *stolu*: *asztal*, *bobu*: *bab*, *buky*: *bükk*, *nadragy*: *nadrág*; din contră *brazda*: *barázda*, *brana*: *borona*, *brudo*: *borda*, *cudo*: *csoda* etc. și cu deosebire cele terminate în *-nya*: *banja*: *bánya*, *kanja*: *kánya*, *glogênja*: *galagonya*, *hârusnja*: *harisnya*, *kosarja*: *kasornya*, *măcona*: *mácsonya* etc. Din cuvântul *afena* amintit de Hașdeu, s'ar fi putut forma cuvântul *afonya*, însă acela e usuat de rutenii din Bucovina de unde nu o prea putut trece la noi. Rămâne deci românescul *afină*. Cumcă noi am luat dela ei cuvântul acesta și nu ei dela noi, ne dovedește primo loco ordinea unisonă a vocalelor observată la forma maghiară, cară la forma română a cuvântului nu o aflăm; a doaua-oară cu deosebire ceea că din ungurescul *afonya* românii nu ar fi făcut cuvântul *afină*, căci la toate cuvintele luate din l. maghiară sunetul *o* la mijlocul cuvântului totdeauna s'a păstrat ori s'a transformat în *ă*, *â* sau *u*, dar' despre ceea că să se fi făcut din acel sunet *i* până acum cu știerea mea nu avem esemplu [vezi Alexies: Magyar elemek az oláh nyelvből]

117]; a treia-ooară: sunetul *ny* încă îl păstrează românii la mijlocul cuvintelor [vezi la Alexies cuvintele: *bornyú, ejnye, ernyő, gyenyeralis, hernyó, kocsonya, konyha, tanyér, tekenyő*]. Deci e foarte probabil că cuvintul *áfonya* l'am împrumutat dela români. Zic probabil dar nu sigur căci nu avem cauză a denega posibilitatea că și în limba popoarelor slave cu cari am venit în atingere să fi fost o atare formă din care s'a format cuvintul *áfonya* sau *afonya*.

Ákácios: acățios, om de scârbă, bătaș [Com. Sătmăruului la Baia-mare Nyr. XI. 478; în Săcuime Nyr. I. 134; Kriza, Mihail Kiss; Com. Treiseaunelor Nyr. VI. 317; com. Brașovului Hétfalu. Or. XVI. 478.] — rom. *acățios*: om care în toate află eroare [(akadozó) comunicată de ascultătorul meu Iohn Kéri, com. Bihariei], om de scârbă [(akadékoskodó, bojtörjánkodó), com. de Grig. Moldovan, în Ardeal] care cuvint e derivatul verbului *acăt* [appendre, pendre, accrocher, attacher. Acest verb iar fi după Cihac [II 474] copia ungureseului *akaszt*; dar la nici un cas acesta nu poate fi luat pin l. ungurească căci ungureseul *sz* e conservat pre tot locul la români vezi la Alexies: *akasztó, asztag, aszталos, emészt, eszterga, esztina, farraszt, forrasztó, gesztenye, kereszttély, kereszttül, kesztes, maraszt, rászt, rekeszt, tiszt, tisztál, tisztán, tisztartó, tisztás, tisztaság, tisztesség, tisztség*: acăstău, ostog, astăluș, mistușe (amistușe), estergă, estenă, forăstăușe, gistin (agistin), kaștei (kriștei), kereștul, kristos, mărăstăușe, rast, răcăstăușe, tist, tistuleșe, tistan, tistărtău, tistaș, tistașag, tistușug. Deci dacă românii ar fi împrumutat verbul *akaszt* ar fi conservat și aci *sz* și nu ar fi făcut din el *c*. Afară de aceea e de luat în considerare și aceea înprejurare, că toate verbele trecute în limba română se termină fără excepțiune în *esc*, d. e. *bușuleșe, ciripese, ciufuleșe, dolgozêșe, ilizêșe, erkežêșe, bonțêșe, feșșese, aldăușe, alcătușeșe, alcăzușeșe, amistușeșe, băntușeșe, bănușeșe, bintătușeșe, birușeșe* etc. așa și din ungureseul *akaszt* s'ar fi format *akéstăușe* sau *acăstăușe*, ear nu *acăt*.

Din romănescul *acățios* s'a format mai probabil *ákácios* și numai după aceea (din acesta) după analogia multelor adjective latino-maghiare terminate în *ios* (d. e. *sesszios, vakácios, donácios, kontignacios, predikácios, municios, kommencios* etc.) s'a format ungureseul *ákácios*,

Din acesta mai avem încă prelungă *ákácios* și forma *ákáciás* [Hétfalu Nyr. V. 329.] care, de cumva nu-i eroare de tipar, s'a format sub influința cuvintului *acăț*.

Pre calea abstracțiunei s'a format apoi din *ákácios* forma *ákáció* [izgágaság, akadékoskodás, kötekedés,] ca substantiv [Săcuime, Nyr. I. 134; Mihail Kiss]:

Verbul format din *ákácios* este: *ákácioskodik* [Com. Szaboles în Besenyőd Nyr. XII. 47; Șimleul-Silvaniei, Nyr. XVI. 237; com. Odorheului prin ținutul comunei Fehér-Nyikó Nr. XVIII. 489.]; cu variațiunea s'a *agácioskodik* [com. Sătmăruului Nr. XVI. 95.] formată sub influința cuvintului *acăt*.

O altă formă latinisată a cuvintului *ákácios* este: *ákáciozus* [Zelau. Nr. XIV. 286; com. Trei-scaunelor comuna Kovászna comunicată de Boldizsár Butyka; chiar și latinisarea terminațiunei: *fiastrom, fölöstököm, magazinom, pástetom, strápáció, ármádia, bagázsia, admirális*, Nyr. VIII. 297. 298.; *influenzi*].

Alakor: spelta, dinkel, Nyszót; [com. Sătmăruului, Csahole Nr. XIX. 335; Săcuime Kriza]. După Edelspacher originea romănescul *alac*, épeautre, tou-selle, escourgeon, malt drèche [Cihac] care poate fi din vechiul *alákeru* ca *μικρο*: * *mikru*: *mik*, *gutur*: * *gutru*, *gitru*: *git*, *voster*: *vostru*: *vost*. Cuvintul *alakor* — zice — este numai colorat, mascat, nu posedă înțelesul adovărat fără la tot casul e în legătură cu cuvintul *alac*. La finea lucrării sale în adaosul aceleia ține de foarte probabil, că romănescul *alac* nu ne presintă cuvintul *alakor* ci *alak*. Cihac, în partea primă a dicționarului său cuvintul *alac* îl aduce în legătură cu latinescul *alica* și spaniolul *alaga*; dar în doaua parte deja îl ține de împrumutat din ungurește (*alakor*), căci — zice —

Pétimologle du lat. *alica* nous semble douteuse, à cause de l'accentuation. După Laurian — Massim *alacu* (*aliacu*) = lat *alica* (ἀλική). Haşdeu însă nu e pentru compararea cu latinescul *alica*, căci atunci acest cuvint după regulele fonetice a limbei române ar fi *arekă*. După părerea lui originalul acestui cuvint e tracieul *lakano* = grecescul λᾶκανον, în urma rotacismului *lakano* din care s'a făcut românescul **lakru*, **alukru* [de unde cuv. *alakov*] şi în fine *alak*.

Acum după păreri să vedem faptele.

Fată cu ungurescul *alakov* stă românescul *alac*. E probabil deci că aceste două au ceva comun la oaltă. Cuvintul românesc e cunoscut de cuvint general în limba comună care încă prin jumătatea a doua a seclului XVII. obvine în literatură [Dosofteiu: Paremiar 1683. citat de Haşdeu]. Cuvintul unguresc e cunoscut de provincialism mic. În dicţionarul limbei aflăm trei exemple din literatura veche referitoare aci. Cel d'întâi e citat din Ianua lui Comenius ediţiunea apărută în Cluj la 1673 prelucrată de Stef. Benj. Szilágyi care a umblat la şcoala din Alba-Iulia în Ardeal; celelalte două is citate din scriori ardeleni: una din datele istorice ardeleni de Mikó, al doilea e citat din acel regulament care l'a edat Gavril Bethler în 1627 pentru Ardeal şi părţile aparţinătoare acestuia. Deci toate trei datele sunt din Ardeal. În Nyelvőr şi în lăsemântul lui Ioan Kriza cuvintul *alakov* e notat ca particularism a comitatului Sătmar şi al Săcuimei. Adecă numai acolo-i arătată obvenienţa, unde au venit în atingere cu românimea. Dupăce însă acesta e cuvint botanic şi ca atare nu'l putem ţinea ca aparţinător tesaurului limbei noastre, trebuie să deducem că e împrumutat dela români. Că din românescul *alak* nu s'ar fi făcut *alakov*, e superfluu a demonstra; dar se poate presupune că s'ar fi făcut din propusul **alakov*. Să vedem deci cum stăm cu aceasta formă. Sau forma *alac* să poate reduce la forma mai veche **alacru* cum afirmă şi Edelspacher [la începutul scrutării

sale] şi Haşdeu. Edelspacher ne prezintă trei analogii. Cea d'întâi e *mic* [petit, menu, mince, modique, Cihac] după el vechiul **micru* = μικρος. Forma **micru* e foarte dubioasă, căci forma lat. *mica* «parcelle» citată la Cihac quasi ni-să n-bie [italian. *miga*, *miga*; spaniolul *miga*; portug. *micha* miette; portug. vechiu *miga* rien; catalonie-vechiu *mica*; provençalul *mica*, *micha*, mie, miche, point, pas; francesul *miche* morceau de pain etc.] spre comparare. A doua *git*: vechiul **gitru*, *gutru* = lat. *guttur*. Cuvintul *gât* [vezi Bărcianu, Şăineau, *gât* la Cihac] cou, gorge, goulot, [Cihac] hials [Bărcianu, Şăineanu] va fi însă cu greu derivaţiunea lui *guttur* ci mai probabile împrumutat din slavism; vezi la Cihac sl. *golt* gosier, gorge, *goltanec* oesophage, *goltati*, *goltiti* avaler; croat. *gut* gosier, *gutati* avaler, *gut'az* gorgée [în l. rom. *gitlej*, schlund; schlundkopf (Bărcianu)]; bulg. *glütik* gorgée, *glätnu* avaler; rusesc. *glotka* gosier, *glotati* avaler; böhem. *hlt* gorgée, *hltan* gorge, 'gosier, *hltati*, *hltiti* avaler; slav. vechiu *glutiti*, *plöglütiti* deglutire; la Miklosleh [Ety. W.]: slav. v. *glutiti*, *glutati* verschlingen, *glutu* schlund; usl. *golnoti*, *golnoti*, *goltati* deglutire, *golt* schlund, *goltanec* gultur etc. — adaugând: «röm. *get* aus *glet*».

Nici familia românescului *gît*; de care să ţin: *gitică* gosier, trachée-artère; *giltan*, *giltan* gosier; *gitlej* gosier, larynx; *giltănesc* avaler; *gituesc* égorger, étrangler [Cihac]; nu ne 'ndreptă spre forma veche **gutru*. A treilea e *voster*: *vostru*: *vost* şi putem adauge *noster*: *nostru*: *nost* care forme scurtate [nost — vost] obvin des în limba de-toate-zilele. Trebuie să luăm însă în considerare şi acea împrumutare, că cuvintul **alacru* [alac] nu o nici pe-dooparte așa des întrebuinţat ca *nostru*, *vostru* a căror scurtare e a-să atribui chiar folosinţei desă. Mai departe trebuie să considerăm şi acea că prelângă forma scurtată *nost*, *vost* e folosită şi forma întreagă *nostru*, *vostru*; precând la cuvintul *alac* nu putem arăta forma *alacru* nici chiar în literatura veche. La tot cazul însă sprijineşte prepunerea formei

*alacru ung. *alakor* [vö: *kapor*: slav. *kopru*] dar nu'l ține de nedubios — precum vom vedea mai la vale. Deducțiunea lui Hașdeu are de a să lupta și cu greutate referitoare la înțelesul cuvântului; aceea: grecească *λάχανον* și tracicul *lakaro* dezvoltat din acesta precum și alban. *lákër* în plur. *lákra* înseamnă: verdeață precând *alac*, este numele plantei ca atare. Aceasta diferență de înțeles Hașdeu să nesuește a-o asimila cu verbul grec. *λάχανω*, creuser, fouiller; ungraben, hacken'; care verb după părerea lui: «indică orice vegetațiune datorită lucrării pământului.» Dar cu aceasta cea greutate de loc nu e delaturată; căci după înțelesul general a atribue Hașdeu cuvântului *λάχανω* acela ar însemna ori ce produs al agriculturii precând în faptă acela nu înseamnă nici mai mult nici mai puțin decât «verdeață» și nici tracicul *lakaro* și albanesul *lákra* provenit de aci nu poate avea altă însemnătate decât asta.

Referitor la verbul *λάχανω* acesta, numai atunci poate avea înțeles, dacă ar fi trecut la traci și dacă *lacano* (*lakaro*) din care s'a format alban. *lakna* (*lakra*) și după părerea lui Hașdeu rom. *alacru, *lakru*; ar fi produsul tracie a verbului împrumutat și dacă în limba tracică ar' avea deja înțelesul de: «*alac*». Dar aceasta nu să poate căci verbul *λάχανω* nu a trecut la traci ear' forma *lakano* (*takaro*) nu-i derivațiune tracă ci grecească dela *λάχανον*, a cărui însemnare nici în limba albană nu e «*alac*» ci: «*verdeață*».

Dacă lăsăm acum la o parte verbul *λάχανω*, cea ce și trebuie să o facem, nu ne rămâne alta decât a presupune că cuvântul *laeru, *alacru*, deși originalul are alt înțeles, la împrumutare a căpătat înțelesul de «*alac*» sau deși nu chiar atunci, de sigur mai târziu. Ne-am putea provoca și la cea împrumutare că numirile botanice populului sunt foarte va-

riante și am putea aduce multe exemple că cu unul și același nume de plantă în diferite ținuturi botează diferite plante. Aceasta vaccilare e cunoscută mai mult după nume și se poate observa mai des la plantele sălbatice. Numele plantelor economice îl împrumută un popor dela altu numai de-o dată cu plantă și cu același nume nici când nu botează altă plantă ei sau îi mărește sau îi restrânge cereul conceptului respectiv. Așa d. e. cuvântul *borsó* în unele locuri [Mátyusföldsé din colo de Dunăre] înseamnă tot-o dată și bob, fasole [*hosszúkás borsó*, *gömbölyű borsó*]: cuvântul *gabona* în multe locuri e numele special al secărei, și cuvântul *buza* în unele locuri (Kis-Kun-Halas, Kun-Majsa) e numele comun a grâului și secărei deci aproximativ aceeași ca «*gabona*». Acela însă, că un popor oarecare să boteze o specie de «*bucate*» (*alac*) să'l boteze cu numele de «*verdeață*», o foarte greu de crezut, căci atunci ar fi luat deodată cu obiectul și numele aceluia cum să întâmplă de regulă. Atunci am mai putea-o crede când *alacul* ar sămăna mult cu oarecare verdeață; aceea însă nu o putem afirma nicidecât.

Înțelesul deci nu sprijinește de loc deducțiunea ce o atribue Hașdeu cuvântului *alac* și prin urmare nici forma *alacru, *alacor* nu e sprijinită decât singur de ungurescul *alakor*. De-aci însă nu urmează că acel cuvânt s'a format numai din cuvântul *alacru* de-oare-ce putem presupune că s'a format din forma articulată *alacul* «*az alakor*» prin dissimilațiune ca *lazul kö [lapis lazuli]: *lazur-kő*; *flanél*: *flanér*, *lajbli*: *libri*; *lengyel*: *lengyer*; (Nyr. XL 491.) Cu privire la împrumutarea cu articolu cu tot avem: *lármonya*, *lázsiás*, *linkábás*: ital. *l'armonia*, *l'aglio*, *l'incubo*.

(Va urma.)

Iosif Szinnyei.

CEL DIN URMĂ STĂPÂN AL UNEI CURȚI VECHIE.

I.

Curtea lui *Alexiu Raduóthy* era vestită pe întreagă *Târnăva mică*. Dar' pentru acea se nu credeți că curtea lui era doar' ca a nobililor mai sărăcuți din *Ardeal*, nece se ve-o închipuiți ca ve'un *castel*, care nume se da numai curților magnaților: ei sta chiar între de întocmai cași familia sa care nici se ținea de «magnați» ici de «onorați» ei era «măria s'a știți cum e datina ardelenască; mai mult ca onorate dar mai puțin ca magnifice.

Curtea se 'nălța pe vârful unui domb înalt deunde domina întreg satul aruncându-și departe lungile sale umbre când zorile erau sênine și nopțile luminoase, oglinzându-se în apa limpede a riului învecinat. Era un edificiu mare în patru cornuri dar' fără curte în lăuntru cea ce îl deosebea de castelele magnaților; avea însă patru turnurele cari se 'nălțau făleasă 'n sus acea ce îl redica preste casele nobililor de rând, car' redicătura era atât de înaltă încât putea ținea locul la două altele. Coperișul șindilit era cum se cade înalt car' în front avea o mare uriașă înnegrită ce se părea aș bate joc de tinereța copacilor sdraveni ce păzeau curtea, car' din balcon ți-se presenta o panorama atât de maiestooasă, de cugetai că toate satele înșirate dealungul vălii se țineau de curte.

Ocolul (ograda) era lung și lat. Ocolul de sus îl forma partea plană a dimbului care până la cotitura riului era încunjurat de grădină. Pre lângă casă era lipită culina cu urloiul său continuu fumegător și coridorul plin de sticle cu oțet, care era îndus cu o ușă de lețuri înaintea căreia se arăta des econoama, când îngrijată de vr'un lucru sau altul când strögând în gură mare căci ea era totodată și controlorul bucătariului, adjutantul și când era lipsă totodată și substitutul acestuia. Aci, se întindea de regulă marele căne, pândind după vasă

și fărături, pro care bouarul superstițios îl boteză cu numele riului *Mureș* ca vezi doamne se nu se lege de el turbarea. Tot aci era acățat pre o stativă de lemn și clopoțelul cam marișor care se trăgea regulat de trei ori pe zi: la 12 pentru servitorii din afară, la 1 pentru cei din lăuntru și la 2 pentru domni. Clopotariul era de regulă mica *Mányi* o fetiță orfană ștoapă ce păzea găștele, carea fiindcă-i plăcea tare sunetul, l'ar fi tras și o jumătate de vară dacă nu i-ar fi strigat mai totdeauna econoama:

— Dar nu mai înceți broască mică?

Tot aci apărea domineata și doamna măria sa, uitându-se în coace și în colo admoniind, împărțind lucruri muerilor jobage și elemosina sêracilor. Aci se aduna sara la povesti fruntea servitorilor: cameriera, inașii, călărășul, vizirtiul și grădinariul care era favoritul econoamei.

Grădinariul ce e drept și avea pentru ce să se țină, căci grădina conerezută lui era ea și o provincie mică, nu sêmăna nici grădinilor vechi francesse nici modernelor parcuri englesse ei era o grădină original ungurească care binceuventată fiind de natură cuprindea în sine toate: grădina de flori, de legumi, pomêt, stupină, losniță, căldarea de fert vinarsul, moara, vr'o câteva rituri, o bucată de pădure și cătră cimiteriul comunal: cripta familiară. Acest rând în disordine, acest calcul în mijlocul celei mai mari prădări, aceasta îngrijire însoțită, de le nevie îi și da apoi grădinei mult farmec bizar și o frumșeță prea originală. Grădinariul a fôst totdeauna dintre iobagi în care post fiul era succetorul tatălui său. Fiecare se nêsuia deci a'ș completa știința și a inventa ceva uou. Tata grădinariului de acum a fost cel mai harnic, umbia în dreapta și stênga, facea esperință și venind acasă aducea planuri care de care mai posnite — cari se înteloge nu le știea împlini nece odată. — Cu toate acestea însă aleul cel de teiu din fundul grădinei care la mijloc forma

o rotundă, era opera lui. Aci era redicată și o filigorie mică colorită cu alb și vânat, în jurul careia erau înprăstiate roate de carbă verde și vale cu flori resădite, ear un *Neptun* mare de penatră da drumul apei unui părăuș pre gură și nas. Sătonii în toată Dumineca veneau aci să se uite, ear copii stă cu oărele prelângă *Neptun*, ba de multe îi înfundau gura și nasul cu carbă: pentruce apoi tot aci răsuna adese: pumnii grădinariului și țipetele copiilor.

În ocolul de jos erau edificiile economice, întreg teritoriul era acoperit cu pajște verde sëmănând mult unui covor găurit, pre care se încruciș'au diferite cărări. Una ducea deadreptul la casa prefectului, si de acolo la șură; a doaua în grajd și de acolo în grădina cailor, a treia se întorcea pre la staulă și coțețe, ear a patra împărțită în mai multe ramuri se ascundea pre la poieți. Fiecare avea câte un ram lateral la fântână și fiecare era traversată de drumul de trăsuri prundit bine care o tăia dela poarta cu coșul de porumbi oblu la curte.

— De-aș avea. numai. atâta. zloți câte trăsuri. umblă pre aci cât e ziua de mare — zicea adeseori bivolarul nătăntoc căutând uimit la trăsurile ce treceau în lăuntru.

Ce e drept, dela *Radnothy* nici nu lipseau oaspeții căci doar' deaceea-i de atâta ani cel dintâi vicecomite și de — acea șede așa aproape de drumul țerii. Tare rar era să nu vezi pre acolo trăsuri ori calesă; ear la stălpul porții în toată ziua puteai vede legat câte un cal de-a nobililor de rând, cari ori că veneau să-și facă onorul ori să se înțeleagă preste una alta. Dar nece pedestrii nu lipseau; apoi ambe ogrăzile erau bușite de multimea jobagilor, cari se prezentau măriei sale în grupuri cu pălăria în mână așteptând ordinele. Să fi văzut apoi când veneau la gratulat la ziua onomastecă, ori când soșeau la alegeri cetele de coțeși, cum poeneau biciurile, rîncezau caii, lătrau câinii. Oaspeții soșeau unul după altul, fomeile fricoasă țipeau, ear săvritorii grabnici se loveau unul de al-

tul. Acest sgomot se pordea apoi în sunetul muzicii, ear ainoțala jocului d'a mână cu cea a vinului. Sus în sală, afară înaintea curții jos în ogradă, pretutindeni urla pământul, resuna acrul, sbocotea inima, ear casa veche cu ferestrele-i luminate părea a întineri în mijlocul nopței întunecoase dând de știro lumei că stăpânul se veselște.

Toate aceste numai *au fost* dar au trecut. Lipsa și pustiul și-au luat cortel în dânsa. Atât e de schimbată de nu o poți cunoaște, însuși *Radnothy* stăpânul ei, se miră foarte de dânsa cu toate-ăa abea de un an și jumătate nu a vezut-o. Însă acest an și jumătate fu mai lung decât un seclu de altă-dată, căci pustiul lucruri cu mult mai mari decât curtea lui *Radnothy*. El nu era acasă din toamna anului 1848; căci bolnăvindu-se în Cluj zăcu aci aproape un an de zile ear și dupăce se scula era numai umbră de slab. Chiar în acel timp crupsă în Ardeal teatrul celor mai cumplite lupte și ne mai auzite pustiiri. Deci nici u-i mirare că *Radnothy* abea își poate cunoaște casa. Dar zău nici casa încă nu-l prea cunoștea atât slăbise de mult și așa încărunțise. Atât era de schimbat în cât abea îi putea cunoaște trăsurile feței. Ochii-i mici și negrii își păstrasera încă focul avut dar căutătura lui trada o morosităre înpreunată ear necas mare. Mustața nerăsucită ear barba lungă și albă îi da o espresiune și mai moroasă. Îmbrăcămîntea-i mai negleasă ca până acum. Mănteaua blănită cu pele de vulpe era plină de pete ear șinorele di pre dînsa erau mai căzute. Cușma de vidră mai toată ciuruită de molii și-o aruncă când într'o parte când în alta dupăcum era și el dispus. Totul ce-i rămăsese din zilele cele bune era careta acoperită ce-o cumpărasă cu ocașionea ultimelor alegeri, călărașul bătrîn *Ioan* și cei trei cai suri cari și acum îl duceau par' că venea tot dela casa comitatului.

Mai de mult însă era și stăpânul cu voie, nu numai caii, apropiindu-se totdeauna cu o bucurie internă de lăcașul său unde toți îl așteptau, toți îl salutau.

Fumul ce se strecura printre turnurele de departe îl chema acasă, iar sgomotul ce făcea moara, îi suna ca un bine ai venit cu atât mai chiar cu cât se apropia mai tare de casă; pomii grădinei îi arătau coroane fie mai înflorite, fie mai pline de fructe cași acum; iar ochiul său prea adese se oprea pe cutare elcie sau cutare stog de nou clădit. Lătratul cânelui ce păzea turma părea a-i zice bună-sara, iar soarele apunător par' că numai pentru el întârzia ca să-i mai poată lumina și cel mai plăcut punct al acestei panorame balconul casei în care mai totdeauna îl aștepta muerea făcându-i semn cu batista. Atunci se'nțelege pe toate aceste nu da nimic, acum însă îi venea în minte și cel mai neînsemnat moment, i-le reinprospetează urloiele derimate, turnurelele turpate, coperișul stricat, ferestrele sparte, pareții gălbineți de fum și mucezală, ograda pustie. Aceste toate și cripta familiară chiar în lumina soarelui pareau a-i zice: aci îți îndroaptă privirea căci aci te așteaptă acum nevasta.

Ear cu tot necasul față lui Radnothy rămăsese neschimbată, nu, nu voea să fie compătimit de proprii lui sărvitori, cu deosebire de Ioan care se uita des în lăuntru trăsorei, iar vorba îi era pe vârful limbii dar nu cuteza să înceapă căci de când era domnul său morbos nu-i află voea nici cum. De vorbea nu era bine, de tăcea nici așa. Apoi și când se mânia nu se mânia ca mai de mult când adeseori îi măsura câte câteva, cari încă-i cădeau bine când le merita, doar' și pe el chiar așa-l doare ca pe domnul său căci aci a crescut, aci și-a mâncat cărmojile și aci a îmbătrânit. Așa se năcăja bietul sărv până când ne mai putându-să răbda început:

— Hei doamne! amar s'au mai pus-tiit pe aci toate măriata — și chiar atunci dădu cu trăsura într'o groapă.

— Ce vorbești alta! Ce te doare capul. Grij că încă aci înaintea curții mele ne vom răsturna ziua mare; zise Radnothy mânia dar și lui îi căzu bine vorba ca-și sărvitoriului său.

Întru acea Ioan să dădu jos de pe capră și prinsese trăsura de partea stângă, dar nu era de lipsă căci Radnothy mai mult era năcăjit pe drumul miserabil care oarecând era ca cureaua și pe iobagii cari atunci își luau de departe pălăriile de pe cap iar acum abea le atingeau cu mână. Nici în curte nu îl aștepta ceva bucurie. Și ruinele încă erau părăsite, nu se mai înbulzeau sărvitori și car boi desjugați nu mai împleau ocolul, nece nu vedeai sărvitoarele cele sburdalnice mulgând vacile, iar masa de peatră dinaintea casei nu mai era încunjurată de lucrători; ba nece prefectul nu grabea înaintea domnului său, el, care în decurs de 30 de ani numai atunci nu-i vinea întru întâmpinare când nu era acasă. Dar Géza și Elisabeta, erozii de bună speranță ai acesti moșii veche, oare unde erau? De multe ori au mai oșit înaintea lui întrebându-l că ce le aduce? Acum nu'l primește nime. În ocol nu era numai bivolariul, care par' ca avansase la rangul de bouar căci chiar desjuga patru boi slabi, cu ajutorul unui prunc. El se uită la Radnothy chiar ca și cum nu l'ar fi mai văzut. Cărările erau pline de earbă și buruieni, prundul de pe drumul de trăsuri, spălat de ploaie, iar aleul de acăși și oțetari plântat pe ambe laturile acestuia erau toți scurmați de părei. Poieti, grajduri, cele mai multe surpate iar cele întregi goale; gardul pe tot locul căzut, iar pe unde mai era ceva era folosit de sărvitoare la arsii, carca nu se rușina a practisa aceasta și înaintea lui. Nici cănele nu-l mai cunoștea căci sări lătrând la el și nu încetă până nu-i pronunța numele.

La lătratul cânelui se arată în fine și prefectul, un om mic într'o cămeșă dură cu o pălărie ruptă și cu pipa'n gură. Radnothy acumăș vedea pentru prima-dată prefectul, căci acesta era trimis de un amic alui Radnothy aci după pace cel vechiu îl omorise românii încă pe la începutul revoluției. Cum zice acum îl văzu pentru prima-dată dar' de loc nu i se înpăru; barămi de nu l'ar fi văzut nici odată; fie pentrucă-i părea rău

după cel vechiu sau doară pentru toiul ce începu a face că a sosit măriia sa, nevasta să pregătească cină bună, să aducă vin bun din satul vecin, să cumpere dela jidov două lumini, să deie la cai ce trebuie etc. etc. Nu, cu mult mai cu drag să uita la mica Mányi carea plângând de bucurie fugi la el și-i sărută mâna. Pre ea o luasă, fie iertată, soția sa de suflet fiind orfană și acum căci ea reprezintă pre toți cei de acasă, în ea stă toată bucuria revederei.

Așa supărat se apropie încetinel oprindu-se din când în când și întrebând câte ceva dar neașteptând nici când răspunsul. Prefectul însă îi răspundea și fără întrebare, vorbea și verzi și uscate: mulțamea ceriului că a venit el de a adus moșia la rînd; nime nu poate gândi ce golomoz și ce hăram a aflat el aci făcut de românii revoltați; a trebuit să alerge ziua noaptea până le-a adunat câte a putut și le-a pus ear la rînd; hardomnului din despărțămînt al curței să și poate folosi ear chilia măriei sale e chiar *paradis*; mobilele furate le-a adunat de preste trei hotară plătind pentru ele mult aldămaș, dar-nui pasă căci știe că o să-o răsplătească măriia sa; economia încă ar merge cum ar merge dar ce biată agonisește trebuie să deie pre cumpărarea celor ce lipsesc; apoi și aceea e mare necas că foștii jobagi au cuprins o parte însemnată din pământ dar nici cel ce este nu'l poate da în lucru decât în două căci lucrătorii is foarte scumpi; curialității — cu deosebire românii — nici vreau să plătească nici să lucre, vite încă nu's de ajuns apoi darea, înquartirările, procesele, tot mănâncă ce biata mai rămâne. Ba a trebuit să deie și din pungă proprie deși nu mult dar chiar atunci când era mucul la deget, ea să mântuească curtea de rușine.

Radnothy numai asculta cum ascultă morarul zuzetul morii, căci cugetele lui sburau cu totul pre alt undeva. Să uita la teii de lângă poartă sub cari a ujinat de două-ori cu principel Ardealului Apáthy și privea când la trupinele părțite a acestora când la marea familiară

acum sdrobotită și aruncată la pământ, care vîzându-o fără voie lăsa capul în piept căci provegea în dansa nimicirea familiei sale. Intre atari cugete sinistre vorbele prefectului erau chiar nepotrivite și Radnothy să și uita aspru la el de vr'o câteva ori, dar singur nu știa că pentrece totuș nu'l întreprinsă, ba începu a asculta cele ce-i vorbea. Prefectul numai atât a așteptat, mai tare și mai cu pathos începu a-i argumenta să cheltuești cu sutele și nu-i nici nu câștig.

— D'apoi domnule, așa cugeți că eu aduc aurul cu sacul și argintul eu — îl întreprinsă Radnothy năcăjit, redicându-se de pre scaunul de glii unde abea să așezasă.

— De crezut e ușor măriata, dar e mai cu greu de vedea! alteum m'aș îndestuli eu și cu băncute; zisă prefectul rîzînd cugetând toată treaba de o glumă.

— Ce te umflă risul? au crezi doar' că poți să mă furi — ori vrei să-ți bați joc de mine? — continuă Radnothy tremurând de necas — cum și cutezi a sta înaintea mea într'o cămeșă ea aceasta; jos cu pălăria de pre cap și-ți . . . ține gura!

Aceste însă mai mult sunau la adresa devastatorilor. Acea umpluse păharul suferințelor care trăbuea acum vîrsat asupra oarecui. Drept aceea prefectul care acum tăcea, lucră foarte înțelepțește, că nu conturba amărăciunea domnului său care poate is și uitase cele ce le-a zis căci îl durea și pre el faptul că pustiirea este chiar după descriere și vedea cu ochii. Dar și alteum era obiceiuit aș regula personalul după gustul său și acum era chiar la loc să nu lese ca prefectul să se întărească în pretențiunile sale atinsă așa cam pre departe.

— Cum să tac, nici să-mi pui jar pe limbă nu o să tac — începu spăriat prefectul — v'am greșit ceva . . . v'am înșelat eu ceva? Sum tâlhar . . . ? Dumnezeule ce-am ajuns! Apoi de unde să și fur? Crezi-me și de-aș vrea, nu pot căci nu am de unde! Doamne ferește, ba aș mai pune și eu din al meu precum am și pus vr'o cățiva floreni. Dar' altenu

nu-i mirare, măriata numai acum sosești acasă și încă nici nu cunoști starea lucrului, nu poți ști ce greu o a economisa.

— Ce? încă cutezi a rezona? Cu-legete din 'naintea ochilor mei! Eu nu'm cunosc moșia . . . . nerușinatule! Nu știu purta economiă . . . . măgariule! Trăiesc din grație . . . . mișolule! Numai decât să eși din ograda mea!

— Vezi numai! strigă prefectul aruncându-ș în mânia, năcașul și spaima ce'l cuprinsă pălăria ce o ținută în mână pe cap. Aceasta-i mulțămita? A tracta cu mine ca cu un cânc. Altcum așa pățești dacă sêrvești la domni calici! Acum știu eu ce vrea măriata a'mi trage simbria apoi a'mi da drumul. Dar zău acoia nu te-a păli. A trecut ce a fost; trăim în alte vremuri când și cel sêrac află dreptate, apoi har domnului nici măriata nu mai ești vice comite . . . nu zău acoia.

Poate că și mai multe înșira dar Ștefan, care aducea pacurile, auzind sgomotul, grăbi acolo și îi dădu prefectului un ghiold așa de sdravin de acela nu se opri pân'la poalele diubului. Radnothy însă fără de a lăuda barēm pre apărătorul autorității sale porni cătră casă dar car stete ca înlemnit. Încă nu uitasă vorbele dure ale prefectului, ba nu voea să creadă ca acoia în faptă s'a întimplat. Acolo puține vorbe erau tot atâtea săgeți în inima lui; acum se simțea el pentru prima dată înjosit. Apoi sta acolo ca lovit de gută. nu simțea nimic nu vedea nu auzea nimic ci se tot năcăjea, sufla un vânt rece de primăvară, nu-ș strîngea manta la trup, nu'l simțea; din crăjma învecinată se auzeau sonurele unei capole . . . . nu le asculta, nici nu le băga în seamă: numai când sună clopoțelul pentru cină începu a-se destrăni — mica Mányi clopoțea, dar' clopoțea cu tot sufletul bucurându-se că în fișe'l poate trage mult, mult . . . . căci nu era econoama să o alungo — aceasta o asculta, o asculta meren cum aseultă copii zîngănitul jucăriilor . . . . — oh! aceste tonuri îi erau cunoscute — car ochii i-se umpluseră de lacrimi.

II.

Astfel fu intrarea bătrânului jude de tablă în vechiul său lăcaș și tot cam astfel 'și a petrecut zilele următoare în răstimp de 7 luni. Nu-ș afla locul niceării. Era chiar ca Rip van Winkle eroul mitului american, care după un somn de douăzeci de ani în muntel Koatschill se reîntoarsă acasă unde sosind nu-ș putea afla casa căci nu o mai cunoștea; nu nimerea crăjma carea era un hoțol grandios; ba dintre prietini săi vechi aproape nici unul nu mai era pro acela; învățătorul era dus ca deputat la congres, celalalt căzu în bătălie, al treilea era de atâtea vreme mort că nu i-se mai cunoștea nici locul unde era îngropat etc. etc. așa că s rmanul eschiăma năcăjit: «D'apoi aci nimo nu mai cunoaște pe Rip van Winkle?» . . . . Radnothy ce e drept nu a zăcut numai un an și jumătate pentru acoia nici nu putea eschiăma vorbele lui Rip van Winkle, era însă cu mult mai nefericit ca acela.

Nu se putea afla nici de cum; se sbătea între prezent și trecut care cu atât mai greu îl putea uita căci tot ce era îi reamintea tot cele din trecut, car când putea să se gândească la cele ce au fost, uita mai bucuros toate cele ce erau. Nu altă fără gândeai că vr'un duch necurat s'a băgat la el care după ce'l purta în toate părțile după-ee-i ridea . . . eșea ear lăsându-l cu năcașul său. Nu odată se întinsă din pat la clopoțelul de presierul de noapte, care de când lipsea de acolo, de câte ori cerea dela Ștefan cutare costum care știe Dumnezeu pre unde să freca acum; mai des își căuta însă lulelele de spumă cari acum erau folosite poate și de al treilea stăpên; cerea și cușma de casă — ultima brodarie a nevetei salo, de carea își adusă bine aminte că o lăsat în sieriul mesei. Dar când nu afla nimic din toate acestea își perdea toată voea și contra obiceiului erupea în injurături . . . . atunci numai obsirva ca cafeaua i-s-a recit, ori că nu a pus zăchar de ajuns cerea șatoula, dar nu o afla pentru-ee car făcea larmă. Ștefan îi spu-

nea și câte de trei ori că acolo e zăchiarul lângă pâinea prăjită, de șatoulă nici urmă nu-i prin casă, ear domnul său și de trei ori îi răspundea mahnit :

— Bine-i, bine-i, am auzit deja, dta vrei să scoli vecinii cu gălăgia ce faci.

Dar apoi chiliile în cari ședea el oarecând atât de comod, mobilele scumpe de cari erau legato atâtea suveniri nu mai erau ca atunci, ear și ce biata a mai rămas se pare că numai spre chinul și neliniștea lui au stat până acum. Pre padimentul stricat prea adese se înpedea, ear dacă se punea în fotelul său favorit, vaccila în toate părțile căci era schiop. Nici la păreți nu se putea uita fără a fi mișcat până în adâncul inimei căci armele scumpe ce erau oarecând aranjate pre acolo lipseau cu totul; ear tablourile străbune erau chiar rupte sau schimosite; bunicăi sale îi vâpsi cineva cu cărbune o mustață ear în gura bunului o lulea lungă. Nimic nu era întreg . . . nimic la locul său. Masa, acum crepată, era oarecând pusă în chilia oaspeților ear sicriul cel ordinar din chilia prefectului a fost transportat aci; divanul în loc de piele era tras cu pânză de casă ear scaune erau atât de multe adunate aci de credeai că te afli în un magazin de vechituri. Înzădar se apuca de aranjat, comoditatea, armonia și liniștea de mai de mult nu o putu redobândi. Se lăsa deci de lucru, ear' se apuca dar ostenindu-se să așeza apoi înaintea mesei de seris. Dar' și aci avea ce vedea, coalea erau oarecând actele oficioase, ici cele private legate cu pantliei și apăsate de peatră de marmoră.

Celelalte chilii erau în stare și mai deplorabilă. Prin toate se preumbla prez și câte de două-trei ori ca oarece spirit călător care nu-ș afla locul nicării. Refectoriul spațios dar gol răsuna a pusțiu își auzea cum se cade răsunetul pașilor săi proprii. Sta în loc spăriat, căuta în dărept dar nu vedea decât sicriul de sticlărie gol, condelabrul spart din care nu rămasă numai ferul mijlociu, locul piroanelor ce țineau orologiul mare care

umbla regulat și a cărui lovituri regulate resunau până în cealaltă chilio.

Chilia de visite, cabinetul de dormit, cabina fiului, a fiecei sale îi sêrveau panorame și mai tragice. Aci toate erau aruncate una preste alta rupte, sfirticate, mucedde și pline de colb așa că nu erai în stare a găci că ce esto pre acolo. Dar el știea fieceare bucată ce-e și după una fieceare îl durca înima. Lucru foarte natural căci pre sato fieceare mobilă își are istoria sa. Tatăl le erezisă dela bunul său, fiul le prețuește căci sunt dela tatăl său și numai arareori când avea nunta sau așa ceva, cumpăra câte ceva din nou și apoi aceste aveau cu atât mai mare preț, cu cât le poședea mai de mult. Radnothy se uita supărat la fieceare bucată cercând tot colțul chiliei și așezându-le fieceare cu grijă în dărept ca și cum s'ar mai putea întrebuința.

Aceasta ocupățiune tristă îi oferi însă și ceva bucurie. Intre ruine își află și câteva cărți ce cetea cu predilecție, opurile juridice din cari s'a pregatit el oarecând pentru censură când era *juratus*; și biblia familiară carea o donăse Rakoczi I principele, unui srrăbun al său și care era cu atât mai prețioasă căci purta subsēmnetura proprie a însuș principelui. Să pusă pre un scaun și începu a frunzări prin dēnsa, era întregă numai închietorile de argint lipseau și chiar ea și atunci, de sine se deschidea la pasagieile lui favorite. Ba nici foaea albă din capul cărții pre care însămnasă ziua nașterei sau morței, măritatul sau însuratul pruncilor săi nu lipsea. Acolo era serisoarea sa proprie, acolo era ziua nașterei, a cununiei sale ziua nașterei pruncilor săi, trei au murit, doi mai traese, — Dzeu îi apero de nefericire mai bine cum a apărat pre tatăl lor — numai ziua morții nevetei sale nu-i încă îndusă, dar când să o și înducă, căci nu a fost acasă — o va însămna însă negreșit acea o dătorință foarte mare.

Și serisă, serisă însă cu greu — ce peană rea, tintă albă — nu-i nimic la casă — ce rușine; — dar pentru acea totuș serisă, serisă suferind chinuri gro-

zavo. Suvenirul soției sale se reînoi, își închipuia ce spaimă a putut s'o mai ieie când trebui să fugă dinaintea oamenilor revoltați în puterea nopții până în orașul învecinat. El nu era acasă, zăcea în Cluj dar' să se fi putut cât de cât mișca sbura până la dânsa — Dzeulo ce zile au mai putut fi acolo. Dar ce ar fi și ajutat, căci precând sosca ol aci o afla deja moartă; ba încă nici îngropa nu a putut-o cum se cade, căci atunci cu graba a așezat-o în cripta bisericeii și numai mai târziu a transportat'o în cea familiară, nici nu știe că când, căci atunci și el era alături cu moartea cu toate că nici acum nu e deplin sănătos și nu știu zău cu mai fi va oarecând.

Acest necas fără sfârșit îi consumă și biata putere spirituală ce-i mai rămăsese. Bărbatul activ și harnic de oarecând deveni, moale și lenos, visător și iritabil. Nici putea lucra, nici-ș putea petrece deși proba și una și alta dar totdeauna recădea ear în morositatea de mai de mult care i-se prefăcuse în natură. Vecinii săi cei vechi nu'l prea cercau, unul rămasă pre câmpul de luptă, altul era prinsoner, al treilea era ascuns și dacă totuș vinea cineva se necăjea nu'l poate primi cum se cade. Apoi și fără voea sa discursul său mai totdeauna numai despre revoluțiune era vorbă, și el se plângea și oaspele. Amintirea vremurilor bunc de oarecând, a comitatului, îl necăjeau mult. Radnothy nu cetea foi, îi era greță de tot ce era productul noului guvern, fie persoană fie scriptă ori ordinațiune, tout egal; dela oaspeți mai știea câte ceva că ce se mai întâmplă prin cele *doauă țeri ungurești*, că ce ordinațiuni da ministrul Bach care ajunsă la cârma Ardealului, în câte bezirkuri au despărțit comitatele ungurești și scaunele sēcuești și săsești; cum se umple Ardealul de oficiali străini, cum să schimbă toate pe neaștepte, până și numele satelor. Aceste vesti deși le auzca atât de des, totuși îl mișca foarte mult și totdeauna deplângea *constituția, națiunea și regele unguresc*. Oaspeții în loc să'l distra-gă îl faceau și mai moros. Numai atunci

să mai însănina când oarecare făcea vr'un viț bun despre oficialii aduși în Ardeal de prin Galiția sau despre așa numitele *bezirkuri* ori despre acela care la comitat era pus în locul său. Atunci apoi suridea și mormăia încetinel strofa:

Galiția-i măturată
De gunoi e scuturată
Din gunoi cresc mulți bureși
Din ei: *bezirkuri* câți vreți.

Acesta era unicul cântec care'l flura sau mormăia câte-odată, unica nou-tate care îi era pre placul său. De câte ori îi vinea în minte totdeauna ridea.

Duminecele și sêrbătorile îi erau cu deosebire lungi căci nu avea liniște nici în biserică. Ce folos că scaunul îi era tot acolo lângă amvon; înzădar îi căuta și acum cantorul psalmi ce erau a se cânta: dacă nu era la olaltă a înbătrênit. De vr'o câteva luni sêrvește un prost tînăr pre care de loc nu'l poate vedea în ochi, nu-i poate suferi fața bărboasă și mustățioasă; nu poate as ulta predicele scurte cari sêmănu mai mult cu ceva articlii politice decât predice religioasă, apoi câte cuvinte noauș folosea, era chiar scandal. Dar' aceste treacă ducă-să dar' nu-ș împlinea nici dătorința de patron căci biserica era mai descoperită, plata îi era scărită și el nici hăbar nu avea; aceste îl înveninau formal și-și stricau toate sêrbătorile.

Incepea a se rușina de sêrăcia sa proprie, ca și cum ar fi oarecare crimă; de multe ori se punca cu tot sufletul pe lucru, să apuca când de una, când de alta, și tot nu se putea afla între noăle înprejurări. Avu necas chiar la început cu prefectul alungat, care ce e drept a doaua zi s'a și cules din curte, dar i-a lăsat o contă bunișoară arêtând pretențiuni mări tare, ear la fine adăugea că do nu i-se-va face destul va intenta proces. Radnothy aruncă în colțul unui sieriu atât conta cât si epistola fiind prea convins despre acea că nu poate esista acel tribunal care s'el judece pre el față cu prefectul său care folosind buna ocașiune ce-i prestau acele timpuri furtunoasă a înșelat destul, ba acum încă el poștește

câto toate; nici nu s'au mai gândi la toată treaba aceasta ci umbra de rëndul altui prefect. Ce e drept nu s'au prea afla pro plac căci ne putënd acum d'a plăti bine nu prea voeau să între în s'ervit, chiar pentru aco. Iș angajă mai întâi un s'ecui care știca ceti și serio și il porocli de *economul* s'eu căci fiind titula mai mică și plata ora cam așa. Pentru aco tot așa da el ordin cași atunci când îi mergea mai bine. Afară de aco să mesca să le aducă toate ear cum au fost. Iși cerca pro tot locul bucătariul s'eu cel vechiu, căci lui numai acela îi facea m'ancări pre plac, era fiul unui fost iobagiu al s'eu pre care el îl trimisă să învetă a ferbe în curtea comitelui suprem. Inșă fiindcă acesta pre timpul revoluțiunei s'au angaja-s'eu la un generar ear de atunci nime nu-i auzi de nume și așa era nevoit a s'au angaja altul. Iși și angaja o muierie din Cluj carea sub titlul de *econoamă* iș ocupă locul s'eu în edificiul culinei, dar nu prea era din ce să economizeze. Clopoșitul triplu ear veni la modă, bivolarul fu degroat la post și titlul avut deși numărul bivolorilor să redusé la: 1. S'au apucă de renoitul curții începënd, restabilind marca familiară și rămânënd cu atâta. Poieșile și grajdurile vocea a le edifica de nou . . . și apoi nu avea decât cei trei cu cari venisé acasă or'ocățiva boi și câteva vaci ce le afla acasă.

Dar nu face nimic, va da dzeu — zicea de multe ori — va face rëndueală pre tot locul, va abzice arëndășilor și va lucra el tot pământul, amenința curialisții cari au fost ocupat câte o parcelă din pământul lui că de nu i-le vor da înd'r'epț îi inprocesuează, ba le aduce pe cap cătane; dar a doaua zi toate acestea le uita, un necas urma celuilalt, azi s'au părea cu notariul pentru darea, mâne da afară pre fisolgăbirău care'l visita pentru lucrul satului, alaltă-m'ancă apoi ear cădea în morositatea obicinuită și nu eșoa cu zilele din casă.

Atunci apoi de regulă cetea. Iși adună cărțile remasé, percurgea de nou istoria și dreptul maghiar perzëndu-s'eu în meditațiuni. El nu s'au ținea nici de gu-

vornamentali nici de opozițiunali ei dacă iș urma natura, era conservativ, agerimea și dispoșiția inșă îl trăgea cătră reforme. Era jude de tablă onest, nobil maghiar brav care ora m'andru pe străbuni și privilegiile avute, și în care ideile vechi și noauă s'au contopit în un mod foarte curios. Ținea mult la ambițiunea și vaza nobililor, se purta blând cu iobagii s'ei ear la adunări vota totdeauna pre partida guvernamentalilor. Cunoștiță universale nu avea căci el privea lumea numai din fereasta casăi comitatului nici nu era iubitor de politică provocătoare. Nu cetea mult, vorbea puține, era inșă oficial la loc, activ, patriot bun gata ori când a s'au jertfi și ultimul crucer pentru binele patriei și viitoriul națiunei sale.

Acum ora pesimist. Deși în decursul revoluției a fost morbos și abea ori alaltă-eri a eșit în lume, totuș și-a schimbat cu totul direcțiunea politică, căci acum era cel mai înfuriat opozițional urind din inimă toate reformele acusându-s'eu el pre el că și d'ensul a ajutat în câtva r'eturnarea constituțiunei străbune. Bunăvoința nutrită față cu poporul a dispărut, căci chiar acei oameni, căror le-a făcut mai mult bine, aceia au pustit mai tare bunul s'eu, chiar aceia pentru a căror interes a luptat mai mult, Medita asupra forției și cu cât cetea mai des legile maghiare vechi, cu atât admira mai mult înțelepțiunea celor bătr'eni. Acum nu le afla defectuoasă, cetea cu admirațiunea toate legile scoasé din vigoare, deplângea instituțiunile desființate, ear sistema comitatelor o credea de chiar peatra înțelepțiunei. Bărbatul activ de oare când nu s'au ocupat cu teorii, deveni un spectator lenos. Transpunându-s'eu în trecut visa despre modul cum ar fi tr'ebuit să s'au desvoalte națiunea maghiară. Ba era chiar convins că ideile democratice au nimic pe unguri; îngrozëndu-s'eu de present cetea cu mare predilecție de prin foile vechi gloria națiunei adecă a nobilimei maghiare de atunci. Nobilimea a câștigat patria aceasta — gândoa atunci în sine — și t'emp de opt suto, de ani o-a știut păstra neștirbită și în bine și în r'eu, dar

acum a ajuns în mâna democrației și o perdată pentru totdeauna.

Perdut în meditațiuni de acesto, își uita cu totul, că trebuie să se vadă și de treburele economiei. Însoțit de câne oși deci să vadă cu ochii săi cum merge lucrul cum făcea el și mai de mult. Incepea la grajd unde vorbea cu vizitiul, dar nu despre caii ce-i avoa, ci despre cei ce i-a avut îi lănda că ce frumoși erau, își exprima părerea de rău că nu mai sunt apoi fără a spune că ce a căutat, mergea mai departe. În sură, vorbea tot de stogurile și elăilo cari nu mai erau și nu asculta propunerile ce i-le făcea economistul pentru viitor; pro servitoare, înloc să le îndemne la lucru, le ținea în povesti întrebând pro larg că ce-a fost atunci . . . pre aci. Pre zileri îi dojea că ce scump lucră acum ear în timpul iobăgimei trebuia să luere fără pic de plată. În grădină avea necas cu Neptun care fiind sfărmat el îl rehabilită, ce e drept, dar apa nu curgea pe gura așa bine ca până atunci pentruce amonința pre grădinar — care nici nu mai era în servițiul său — în toată forma de nu îl va apuca ear la rând. Apoi preumblându-se una, ajungea la moară — foculariul venitului său — unde privea învertitul roatelor, asculta murmurul apei, se rëntorcea acasă ustenit și se punea la prânz în firmă convingere că totuș a putut aduce câte ceva la rând.

La prânz, care'l lua de regulă singur în refectoriul pustiu, ședea necăjit așteptând mult după mănăiri; afară de aceea foarte rar îi cădea bine mănăirile căci econoama cea noauă nu leștiea pregăti pre gustul său pentruce totdeauna dojea pre Stefan ear acesta să discărca pre econoamă. De apetit nici vorbă, într'un an odată, ba de multe ori abea gusta din olo stând locului par că și acum ar vedea cumuna de oașpeți obișnuită în timpurile cele vechi. Colo'n fruntea mesei ședea soția sa, ici un pretin al său, coalea părintele — oașpe de toate zilele — din dreapta, fiul său — pro caro Dzeu știe, când îl va mai vedea — de-a-stângă fiica sa — curca acum

ora în Viona — și așa mai departo . . . Așa-i vedea de chiar pro toți ea și cum aieva ar fi aci, ba își inchipuea că-i aude cum vorbește, rid și glumese cu toții. Panorama disparea, aparea de nou pentru ea ear' să poată dispărea și să lesă în locul său numai pre Ștefan. Apoi de nou părea că se umple chilia încă și mai tare ca mai înainte, ba credea că aude sunătul păharălor, toaste, musică, cum era de regulă la . . . zilele sale onomastice. Și nu era totul chiar precum credea el, căci în coridor lăutarii chiar cântau o piesă bună, făceau totdeauna, onorându-i onomasteca și de asta-dată după obiceiul vechiu. El nici nu știuse că azi i-o ziua numelui, uimit asculta piesele prea bine cunoscute, — destul a fost, destul! — și sufletul ear i-se umplu de amărăciune.

După-amează de regulă petrecea în balcon căci îi ora foarte urit, și de acoalea privea el toate cele; se uita la umbra casei în rind, la cuiburile de rîndunele, admira câte-o ciocărlie ce înnota în aer, privea norii călători, apusul soarelui și liliecii cari eșeau la plimbare. Când însăra și trăgeau clopotele, se simțea și mai părăsît, invidia casele satului a căror feresti începeau a se ilumina, ear în casă vedea adunându-se toată familia la cină, apoi ear se stîngeau și cei din lăuntru să adênceau în somn dulce. El cina foarte rar, ședea mult timp afară căci nu-i vinea somnul și chiar de-i vinea nu putea adormi de visiunile multe ce avea; și de sgomotul ce acuş-acuş îl trezea.

În edificiile pustii sau pornite spre ruinare, de regulă poți auzi atari sunete cari te înfrică oarecum, prestese rău și nu te lasă să te odichnești; ba îți îngreunează și visurile chiar, dacă cumva ai putut adormi. Vântul suflă continuu, și nu știi că de unde. La început cugeți că gomo oarecino, apoi suspină — par' e'ar zice: «vai-vai». Acuş cade ceva — vre-o cărămidă poate — apoi începe a urla furios, deschide vre-o ușă ori fereastă, a cărei țitini ruginite cărțișese grozav, par' e'ar zice: «mă doare — mă doare». Prea

adese auzi lovituri unisone ca : kip-kop, întrerupte de un vuet adenc; pre un moment se face liniște, apoi ear încep gemete line asemenea plânsătului unui copil mic, cari potențindu-se repede cuprind întreg edificiul cași cum s'ar teme de o furtună apropiată. Radnothy toate aceste le asculta oare întregi când treaz când somnuros. Îi părea că anume îl cearcă spiritele cari nu au pace în moment, ca să-i deschiză ranele vechi să-i șoptească despre trecut . . . ori doară să cutrupească casa pre el. Între aceste

frământături îi vineau apoi toate necăsurile în minte; adese sârea din pat, trăgea la o parte perdelele . . . dar afară . . . , era totul liniștit; luna chiar coborea în dreptul bisericii, vocile bizare erau amuțite total, ear ol întorcând ear' în pat se adencea în un somn greu care îl obosea mult mai tare ca și când nu s'ar fi culcat de loc.

(Va urma.)

(Din ungurește.)

Paul Gyulai.

SPIRITUL NOSTRU.

Suntem fericiți. Spiritul nostru străbato până la inimile Gazetiștilor din Brașov. Dela început predicăm că nu merg bine la noi lucrurile. După curentul de astăzi un copilăș dela carte ne învățând, dacă își dă iscălitura la niște proteste, memorande, minciuni, e mare patriot, speranța, floarea națiunii. Un bărbat bărbos, mustecios, dacă știe concipia o invitare cu câteva fraze asvirlite în unguri, e «apostol» «martir» etc. Apoi literatura, știința, bunăstarea poporul, a învățătorilor, preoților — la dracul cu ele!

Gazeta Transilvaniei (Nr. 12) după o viață de o jumătate de seclu recu noaște cea ce noi dela început predicăm, că acesta e «*Un curent primejdios*».

Iată-l articolu :

Brasov, 16 Ianuaru v.

În vaceul acesta al trufoj, al reclamelor și laudăroșiilor, s'a incubat între oameni o boală lipicioasă, de care și între noi au început să se molipsească sufletele unora, mai ales din tinerimea noastră.

Se pare, că s'ar fi stricat vremile, s'ar fi știrbit obiceiurile. Ori încătrău te întorei, dai de vorbe umflăte, găsești larmă multă, pe când în fapte suntem sêraci.

Bêtrânii noștri în vremea lor nu

prea făceau așa. Lor le plăcea mai mult să facă și să tacă. *Șincal* a umblat o vieată întreagă cu desagii în spate și nimenea nu scia, că în desagii lui se află istoria neamului românesc, — istoria scrisă de el, pentru care îl laudă și preamărește românimea toată. *Petru Maior*, *George Lazar*, *Inocențiu Clain* și alți bărbați iluștri din istoria noastră națională, erau bogați în jertfe, bogați în fapte mari și stăluceite, aduse pe altarul neamului românesc, dar cu toate acestea, ei nicio dată n'au bătut clopotul, ca să atragă privirile lumii asupra lor. Numai după moarte s'a sciut, cine au fost și ce au plătit ei, numai după moarte s'au cunoscut faptele lor, pentru cari acum toată suflarea românească preamărește pomnirea lor și o va preamări în veci.

Astăzi par' că n'ar mai fi așa, par' că o seamă din oamenii noștri din vremile de azi n'ar mai lucra pentru ca să lucre, ci numai pentru ca să-i scie lumen, să-i admire și să-i preamărească.

Doritori de a se ridica de-odată la înălțimea, la care alții au ajuns poate printr'o vieată întreagă, plină de fapte și de jertfe, o seamă din oamenii noștri, mai ales din tinerime, au început să devină nerăbdători și această nerăbdare a lor îi întărită, îi ațlă și-i face să creadă, că fie-care din ei e găsit farmecul, prin

care într'o clipă să ne fericescă pe toți să-si asigure un nume neperitor în istoria neamului nostru românesc.

În înclăpăirea aceasta a lor, ei umblă să și facă drum, și pentru a putea trece înainte, încercă cu hulă și cu ocară pe toți, câți le stau în cale. Ordine, disciplină, autoritate nu vor să cunoască; pe bătrânii îi socotese ca pe nisece vechituri de lăpădat, căci ei se cred mai cumințe de cât bătrânii, și mai înțelepți de cât toți înțelepții.

Din cartea istoriei ei nu vor să tragă învățături, ear sfaturile altora nu le bagă în seamă, dacă nu cumva sunt venite dela soți de-ai lor. *Ei vor numai să scrie cărți, dar nu să învețe din cărți*; vor numai să dea sfaturi, dar nu să asculte sfaturi. In loc de a umbla să se facă vrednici de cinstea poporului și a urmașilor lor printr'o muncă serioasă și prin jertfe adevărate pentru binele nostru obștesc, ei se gândesc numai la ceea, cum să facă, ca să vorbească lumea de ei și pe ce cale ar putea să ajungă mai ușor la un nume mare și cunoscut.

Dacă însă pe unii ca aceștia vei căuta să-i judeci după fapte, nu-i vei afla, ori chiar de i-ai afla, nu mult vei avea să te bucuri de faptele lor.

Din norocire, până în momentul de față, numărul acestor spirite trufase și pline de vanitate încă nu este mare la noi; dar cu toate acestea, dacă nu vom fi băgători de seamă și nu-i vom ști

prețui după ceea ce sunt, ușor pot să pricinescă în simțul nostru mari turburări și să ne ducă la mari încercături.

Din această parte ne amenință așadar un pericol, care tocmai fiind-că tinde să isbucnescă înlăuntrul nostru, în-castrele noastre, este mai mare și mai amenințător, de cât toate pericolele, câte ne-au venit vre odată dinafară, din partea contrariilor nostri.

Trebue deci să fim cu mai mare luare aminte și cu mai multă judecată asupra celor ce cetim și auzim. Să nu ne lăsăm ademeniți de vorbe sunătoare, ci să ne facem totdeauna o judecată întemeiată pe fapte și pe dovezi, și numai după aceea să credem ce e de crezut și facem, ce e de făcut.

Telegraful Român (nr. 8) luând știre despre acest articol, iată cum vorbește:

«Un curent primejdios. Sub titlul acesta «Gazeta Transilvaniei» în Nrul său de Duminecă (Nrul 12) din 17/29 Ianuarie a. c. publică, un interesant și înțeles prim articol, în care se stigmatizează niște porniri, am putea zice bolnavicioase, ce încep a se ivi în societatea noastră.

Fiind conținutul articolului de un interes deosebit și de altă parte, fiind-că în o corespondență din Nr. present al foaiei noastre se face provocare la el, îl reproducem la locul de frunte al foaiei noastre, atrăgând atențiunea asupra cuprinsului lui a acelora din cetitorii nostrii, cari poate că până acum nu l'au cetit.»

Apoi cu încetul spiritul nostru trebue odată să învingă.

(—)

VERZI-USCATE.

(Liga militantă.)

În toate foile, zilele trecute, se ceteau următoarele rînduri :

«Ni se anunță din București, că este probabil, că dl Catargiu, președintele consiliului de ministri român, care la reîntoarcerea sa dela Sigmaringen a avut o întrevedere cu împăratul Austriei, a explicat acestuia intențiunile guvernului român, care dorește o ameliorare a soartei românilor din Transilvania, cu deosebire în ce privește instrucțiunea publică și legile electorale. O asemenea cerere nu poate fi făcută în

mod oficial, dar se speră, că în considerațiunea relațiilor amicabile ale Austro-Ungariei cu România, maghiarii nu vor mai persista într'opolitică, ce este de natură a le înstrăina cu totul națiunea română.»

*

Nouă celorla dela Ungaria ni s'au anunțat tot din București, că Tit Maiorescu, renumitul bărbat de stat al României, a avut o întrăvedere cu împăratul Germa-

nici. Maioreseu a spus oblu și verde că până când Elsa și Lotharingia nu se vor reda francezilor, Germania nu poate conta la prietănia României, după ce statul român nu poate suferi atacarea statelor de viță romană. — *Lahovari* și-a luat drumul spre Londra în interesul Eghiptului, Gladstone, cu regina Angliei, l'au așteptat în mare bucurie. Să aude că Eghiptul, la cererea lui *Lahovari*, se va elibera. Un ministru român își petrece vremea la curtea împărătească din Constantinopol. Să așteaptă reîntoarcerea tureților în Asia. Un alt ministru românesc s'a dus spre Sofia; auzind de venirea lui principele Ferdinand, de frică și-a cules catrafulscle, s'a depărtat din țară, și pre români i-a eliberat. Toți împărații și toate neamurile Europei sunt înfricoșate de întreprinderea ministrilor români.

Aceia care cred că toate aceste sunt numai niște flecuri, coate în jurnalele române de exemplu la *Telegraful* din Sibiu, care fără nici un comentariu comunică flecuri de aceste.

Un deputat unguresc anume *Pázmándy Dénes* a afirmat într'o foaie din Paris, că la noi presa e liberă.

Ligistii odată vin cu protestele, iată cum:

Paris, 4 Februarie, 1893.

Domnului director al ziarului «*Le Matin*».

Domnule! În scrisoarea dlui de *Pázmándy*, deputat în Budapesta, pe care o publicați în numărul de azi al stimatului D-v. ziar, autorul afirmă ceva, ce nu corespunde cu realitatea. Dl. de *Pázmándy* zice adecă, că «*presa în Ungaria este absolut*

liberă». Dacă noționalitățile nemagiare (croați, români, slovaci, etc.), cari formează mar o majoritate în regatul Sfântului Ștefan ar ceti aceste rënduri ale dlui de *Pázmándy*, ele ar protesta de sigur în unanimitate contra unei asemenea afirmațiuni.

Da, presa în Ungaria este liberă, ba chiar prea liberă pentru maghiari; pentru celelalte naționalități însă ea nu este de loc liberă.

În vreme ce jurnalele maghiare pot insulta după plac naționalitățile nemagiare din regat, bieții publiciști ai acestor naționalități nu pot scăpa de cuvânt, care se nu placă guvernului unguresc, fără să fie condamnați la amende grele și întemnițări. Esemplu: nenumăratele procese politice ale ziarelor române, sârbe, slova etc. cari li s'au intentat succesiv de către guvernul din Budapesta, de când cu era «*dualismului*» și cu deosebire de când Ungaria face parte din tripla alianță.

Probă recentă despre aceasta este și procesul de acum o lună al publicistului slovac *Svetozar Hurban Vajansky*, care a fost condamnat la un an închisoare și la o mare amendă.

Basat pe sentimentele D-v. de justiție și imparțialitate, vă rog, în interesul adevărului, să binevoiți a publica cea ce precede, într'un număr al prețuitului D-Voastră ziar.

Primiți d-le. director expresiunea sentimentelor mele devotate.

George Moroianu.

Câte propozițiuni atâtea minciuni. Da, la noi presa e liberă. Într'un stat consolidat aceia cari abuzează de drepturi sunt pedepsiți. La noi sub tot regimul de treabă se vor pedepsi aceia, cari calcă în picioare legile. Apoi dl *Moroianu* nu vorbească. El ne cunoaște după memoranțele și protestele ligistilor. Când a fost el între noi? Acela care zice că la noi presa nu e liberă, e nebun sau orb.

**

Cuprinsul: Alianța naționalităților. Despre istoriografia română (Urmare.) Formațiunea limbei și a neamului român. (de *George Alexi*). Istoria teatrului Clujan până la 1821. (Conferința lui *Zoltán Ferenczy*). (Fine.) Originea jocului «*patlós*» maghiar. Mominte istorice dela

Făgăraș. (Continuare și fine.) Cuvintele române împrumutate de limba maghiară. Cel din urmă stăpân al unei curți voche. Spiritul nostru. Verzi uscate. (Liga militantă.)